Ернст Теодор Амадей Гофман

Лускунчик і мишачий король

Переклад Євгена Поповича

НОВОРІЧНИЙ ВЕЧІР

Напередодні Нового року дітям радника медицини Штальбаума від ранку й до самого вечора не дозволяли заходити до вітальні, а особливо до сусідньої з нею зали. Фріц і Марі сиділи у куточку в маленькій задній кімнатці, аж поки почало смеркати. Ніхто не приніс лампи, як завжди в таку пору, і їм стало трохи лячно. Фріц пошепки, мов велику таємницю, розповів меншій від себе сестрі — їй було тільки сім років, — що він ще зранку чув, як у замкненій вітальні й залі щось шурхотіло, товклося й тихо стукало. А крім того, недавно в сінях майнув невисокий чоловік з великою скринькою під пахвою; Фріц добре не роздивився на нього, але був певен, що то [5] не хто інший, як їхній хрещений батько Дросельмаєр. Марі з радощів заплескала в долоні й вигукнула:

— Ох, аби знати, що для нас цього разу змайстрував хрещений!

Старший радник суду Дросельмаєр був дуже непоказний чоловік: низенький, худий, обличчя геть зморщене, замість правого ока — великий чорний пластир, на голові ані волосини, через що він носив дуже гарну білу перуку — вона була скляна й напрочуд майстерно зроблена. Хрещений на все був великий майстер, навіть розумівся на годинниках і вмів сам їх робити. Тож коли у Штальбаумів на котрийсь годинник нападала недуга і він не мав уже сили співати, приходив Дросельмаєр,

скидав спершу скляну перуку, потім жовтий сюртук, пов'язувався синім фартухом, діставав гострі шпички й починав так нещадно штрикати ними в годинник, що в малої Марі аж серце завмирало з жалю. Але годинникові від того не було ніякої шкоди, навпаки — він, усім на радість, знов оживав і зразу ж починав весело цокати, видзвонювати години й співати свою пісеньку.

Хрещений завжди приносив у кишені щось цікаве для дітей: то дерев'яного чоловічка, що вмів кумедно водити очима і вклонятися, то скриньку, з якої випурхувала пташка, то ще щось. Ну, а на Новий рік він щоразу майстрував якусь особливу, гарну іграшку. На ті іграшки він витрачав багато часу й праці, тому батьки, коли минало свято, дуже берегли їх.

Отже, Марі й вигукнула:

— Ох, аби знати, що для нас цього разу змайстрував хрещений!

Фріц сказав, що то буде фортеця, в якій маршируватимуть і муштруватимуться чудові [6] солдати, а тоді надійдуть інші солдати й нападуть на фортецю, але ті, що всередині, хоробро вдарять із гармат, аж гук піде навкруги.

— Ні, ні! — перебила брата Марі. — Хрещений розповідав мені про гарненький садок із великим озером, де плавають білі лебеді з золотими стрічками на шиї і співають чарівних пісень. А з садка виходить дівчинка, підступає до озера, кличе лебедів і годує їх солодкими марципанами...

— Лебеді не їдять марципанів! — не дуже ввічливо перебив її Фріц. — І хрещений не зробить цілого озера. Та й яка нам користь від його іграшок? Адже їх у нас відразу забирають. Ні,

мені більше подобаються татові й мамині подарунки — їх можна тримати в себе і робити з ними що хочеш.

І діти знов почали гадати вголос, що вони цього разу отримають на Новий рік. Марі сказала, що мамзель Трутонька, її велика лялька, дуже змінилася, стала така незграбна, раз по раз падає на підлогу, і від того в неї все обличчя потовчене, а вже про її вбраннячко годі й згадувати — де там воно буде чисте! Хоч свари, хоч не свари її, нічого не помагає. І мама так значуще всміхнулася, коли вона, Марі, зраділа, що їй подарували нову парасольку для Гретоньки. А Фріц казав, що в його стайні бракує гарного гнідого коня, і взагалі в його війську бракує кавалерії, і татові це відомо.

Як бачимо, діти знали, що тато й мама купили їм усі ті чудові подарунки, які вони замовили, але знали й інше: що їх принесе Дід Мороз, добрий, щедрий Дід Мороз. Як гарно, що є новорічне свято! І Фріц з Марі, які й далі пошепки ділилися своїми сподіванками, пригадали [7] слова своєї старшої сестри Луїзи: вона казала їм, що Дід Мороз краще за них самих знає всі їхні бажання, а тому хай сидять тихенько й чекають, що їм подарують.

Марі задумано принишкла, а Фріц усе мурмотів:

— Як би мені хотілося гнідого коня й гусарів!

Тим часом зовсім смеркло. Діти сиділи, притулившись одне до одного, й не зважувались більше вимовити жодного слова. їм ніби вчувався якийсь шурхіт, якась далека чудова музика. Раптом на стіну впав пучок променів, "дзень-дзелень" — срібним голосом заспівав дзвіночок, двері розчинились, і з вітальні линув цілий потік світла.

— Ох! — тільки й вимовили діти, завмерши на порозі.

А з вітальні до них вийшли тато й мама, взяли їх за руки і сказали:

— Заходьте, любі дітки, заходьте й погляньте, які подарунки приніс вам Дід Мороз!

ПОДАРУНКИ

П рошу, ласкавий читачу або слухачу, пригадай своє власне останнє новорічне свято, пригадай, як гарно була оздоблена ялинка, які чудові подарунки були там для тебе приготовані, і ти уявиш, як заніміли з дива й радощів діти, як засяяли в них очі.

Аж за якусь хвилю Марі глибоко відітхнула й сказала:

— Ох, як гарно!.. Як гарно! [8]

А Фріц нічого не сказав, лише кілька разів підскочив угору, а скакати він був великий майстер.

Видно, діти цілий рік були дуже чемні й слухняні, бо ніколи ще Дід Мороз не приносив їм стільки пречудових подарунків, як цього разу. Велика ялинка посеред вітальні була рясно обвішана золотими й срібними яблуками, і на кожній гіллячці, наче пуп'янки й квітки, вабили око обцукровані мигдалеві горіхи, барвисті цукерки та інші ласощі. Проте, мабуть, найбільшої краси ялинці додавали сотні маленьких свічок, що, мов зірочки, поблискували в її темному вітті. Ялинка променіла ними і привітно запрошувала дітей натішитися її квітками та плодами. А навколо неї чого тільки не було! І все яскріло,

мінилося різними кольорами, все було таке гарне, що годі й описати.

Марі побачила ляльки, маленьке зграбне кухонне начиння, але найдужче її втішила шовкова сукенка, обшита яскравими стрічками. Вона висіла на вішалці якраз перед очима в Марі, так що її можна було оглянути з усіх боків. І Марі й оглядала її з усіх боків та раз по раз вигукувала:

— Ох, яка гарна, ох, яка мила сукенка! І мені дозволять її надягти, напевне дозволять!

Фріц тим часом уже три або й чотири рази клусом і вчвал об'їхав навколо ялинки на новому гнідому коні, якого він справді побачив на прив'язі біля столу з подарунками.

— Ну й дикий огир! — сказав він, злазячи, нарешті, з коня. — Та нічого, я його вкоськаю. [9]

Потім він улаштував огляд новому ескадронові гусарів — усі вони як один були вбрані в чудові червоні мундири, шиті золотом, усі мали срібну зброю й сиділи на таких білих, аж блискучих, конях, що здавалося, неначе ті коні також зроблені зі щирого срібла.

Трохи заспокоївшись, Фріц і Марі хотіли вже сісти й переглянути подаровані їм книжки — ті книжки лежали розгорнуті, і обоє зразу побачили, що барвисті квітки, захоплені грою діти і всякого віку люди в них так природно намальовані, наче вони живі й справді розмовляють, — отже, Фріц і Марі якраз хотіли взятися до тих чудових книжок, коли знов пролунав дзвоник. Вони здогадалися, що тепер їм покаже свої подарунки хрещений, і кинулись до столу під вікном.

Досі той стіл був запнутий завісою, а тепер її швидко відсунули. Ох, що діти побачили!

На зеленій, усіяній барвистими квітками галявині стояв прегарний замок із безліччю дзеркальних вікон і позолочених вежок. Задзвеніли дзвіночки, двері й вікна повідчинялися, і стало видно, як у залах гуляють маленькі чоловіки й жінки в капелюхах із перами і в сукнях з довгими шлейфами. У найбільшій залі, що була неначе охоплена полум'ям — так багато свічечок світилося там у срібних свічниках, — під музику дзвонів танцювали діти в коротеньких курточках і піджачках. У вікно раз по раз виглядав добродій у ясно-зеленому плащі, привітно махав рукою і знов ховався, і навіть сам хрещений Дросельмаєр, тільки не набагато більший за татів великий палець, коли-не-коли з'являвся внизу коло брами і знов заходив до замку. [10]

Фріц, спершись ліктями на стіл, довго дивився на чудовий замок і фігурки, що танцювали й прогулювалися в ньому, і врешті мовив:

— Дядечку Дросельмаєре, а можна й мені зайти в замок?

— Ні, не можна!

Та й справді, що той Фріц вигадав: як би він зайшов у замок, що весь, з усіма своїми позолоченими вежками, був нижчий за нього?

Фріц і сам зрозумів це. Він ще трохи подивився, як чоловіки й жінки так само ходять туди й назад, як діти так само танцюють, добродій у ясно-зеленому плащі виглядає в те саме віконце, а хрещений Дросельмаєр виходить за браму, й нетерпляче сказав:

— Дядечку Дросельмаєре, вийдіть хоч один раз в іншу браму!

— Не можна, голубе, — відповів старший радник суду.

— То нехай той добродій у ясно-зеленому плащі, що так часто визирає у вікно, погуляє з іншими чоловіками й жінками.

— Не можна, — знов відповів старший радник суду.

— Ну, то нехай діти повиходять із зали, я хочу роздивитися на них!

— Нічого цього не можна, — сердито відповів старший радник суду. — Яким уже механізм змайстрований, таким він і має лишитися, його не переробиш.

— О-о-он як? — протягло мовив Фріц. — Нічого не можна? Слухайте, дядечку Дросельмаєре, якщо ваші вичепурені чоловічки в замку можуть робити тільки весь час те саме, то вони нічого не варті й мені нудно дивитися на них. Не те, що мої гусари, — ті не замкнені в домі, [11] а можуть рухатися і вперед, і назад, куди я схочу.

Він відбіг від столу з подарунками й повів у бій свій ескадрон гусарів на срібних конях: вони мчали вперед, звертали вбік, рубали ворога шаблями і стріляли в нього, скільки Фріцова душа бажала. Марі також тихенько відійшла від столу, бо і їй швидко набридли прогулянки й танці ляльок у замку, але вона була дуже добра й чемна дівчинка, тому не хотіла ображати хрещеного, як її брат.

Старший радник суду невдоволено сказав батькам:

— Діти не розуміються на таких мистецьких речах, я запакую і заберу назад свій замок.

Але мати підійшла до столу й попросила, щоб він показав їй, як той замок зроблений усередині, всі ті дивовижні, хитромудрі коліщатка, що рухають ляльок. Дросельмаєр заходився показувати, і, поки він розібрав і знов склав свою іграшку, до нього повернувся веселий настрій і він подарував дітям ще кілька брунатних фігурок із золотими обличчями, руками й ногами. Вони всі були з Польщі, з Торуня, і пахли приємно й солодко, як медяники, на превелику радість Фріцові й Марі. Луїзі мати звеліла надягти гарну святкову сукню, яку вона дістала в подарунок і яка їй дуже личила. Та коли настала черга й Марі надягати свою шовкову сукенку, вона сказала, що воліла б ще трохи помилуватися нею так, біля ялинки. І мати радо їй дозволила.

ЛУСКУНЧИК

А насправді Марі тому не хотіла йти від ялинки, що побачила там те, чого раніше не помічала. Коли Фріц забрав своїх гусарів, які вишикувалися під самим віттям, на видноті опинився прецікавий маленький чоловічок, що стояв тихо й скромно, немов спокійно чекав, коли надійде його черга. Чоловічок таки справді був прецікавий, хоч не вдався ані зростом, ані поставою, — трохи задовгий кремезний тулуб не дуже пасував до коротких, тоненьких ніжок, і голова теж була завелика. Одне слово, чоловічок був не вельми вродливий, зате надолужував на вбранні: зразу було видно, що він освічений і має добрий смак. Він був одягнений у гарний, бузкового кольору доломан* із білими позументами й ґудзиками і в гусарські рейтузи, а такі чобітки, як у нього, навряд чи доводилося коли взувати будь-якому студентові або й офіцерові. Вони так щільно облягали його тендітні ніжки, наче були намальовані на них. Смішно було тільки, що він на такий

ошатний костюм та накинув тісний, лубкий, достоту дерев'яний плащ, а на голову натяг незугарну шапочку, наче в рудокопа. "Але ж хрещений он теж носить такий плащ, що страшно глянути, й не кращу шапку, — подумала Марі, — а сам який милий!" І все ж таки їй здавалося, що, якби навіть хрещений одягся так ошатно, як цей чоловічок, він не був би такий гарний. Маленький чепурун сподобався їй з першого погляду. Та аж тепер, добре приглянувшись до [13] нього, вона помітила, що в нього ще й на диво добродушне обличчя. Ясно-зелені, витрішкуваті очі аж світилися ласкою і привітністю. Дуже личила чоловічкові й біла гарно причесана ватяна борода — завдяки їй ще дужче впадала в око мила усмішка, що цвіла на його червоних устах.

[* Доломан — парадна куртка гусарів.]

— Ох, — вигукнула нарешті Марі, — ох, любий тату, а чий той чоловічок, що стоїть там під ялинкою?

— Отой? — перепитав батько. — Той чоловічок, люба доню, добре попрацює для всіх вас, він буде справно лускати вам найтвердіші горіхи. І він так само буде Луїзин, як твій чи Фріців.

Батько обережно взяв чоловічка з-під ялинки, підняв угору його дерев'яний плащ — і ти ба, чоловічок зразу широко роззявив рота і блиснув двома рядками гострих зубів. Батько звелів Марі покласти йому в рот горіха, і чоловічок — лусь! — розлущив його, на стіл упала шкаралупка, а на долоні в дівчинки опинилося солодке зернятко.

Тепер уже всі зрозуміли, і Марі так само, що цікавий чоловічок походив із роду Лускунчиків і робив те, що споконвіку робили його предки.

Батько сказав:

— Я бачу, Марі, що тобі Лускунчик сподобався найдужче, тому ти будеш доглядати й берегти його, хоч, як я вже сказав, Луїза й Фріц мають таке саме право користуватися його послугами.

Марі аж скрикнула з радощів. Вона миттю взяла Лускунчика на руки й заходилася лускати горіхи — але вибирала найменші, щоб йому не доводилось так широко роззявляти рота, бо, правду сказати, це йому не дуже личило.

До Марі підійшла Луїза й зажадала, щоб Лускунчик і їй налускав горіхів, що він і зробив, [14] та ще й, мабуть, з великою приємністю, бо весь час приязно усміхався.

Тим часом Фріцові набридло муштрувати своїх гусарів та їздити верхи на гнідому. Він почув, як весело сестри лускають горіхи, підбіг до них і зареготав, побачивши кумедного чоловічка. Він також захотів горіхів, і Лускунчик почав переходити з рук в руки, безперестанку то роззявляючи, то стуляючи рота. Фріц вибирав найбільші і найтвердіші горіхи, аж раптом —лусь! — у Лускунчика випали три зуби, а вся спідня щелепа відвисла, мов нежива.

— Ох, сердешний мій Лускунчику! — зойкнула Марі й забрала його від Фріца.

— Нездара! — сказав Фріц. — Який із нього Лускунчик, коли він не має порядних зубів. Дай його сюди, Марі! Хай лускає мені горіхи, поки не поламає всі зуби, навіть щелепи! Так йому й треба, ледащові!

— Ні, ні, — заплакала Марі, — я тобі його не віддам! Глянь, як він жалібно дивиться на мене й показує мені свій покалічений ротик! Бідолашний мій Лускунчику! А ти, Фріце, не маєш серця — б'єш своїх коней і посилаєш на смерть солдатів.

— Так і треба, нічого ти не розумієш, — сказав Фріц. — А Лускунчик так само мій, як і твій, віддай його мені!

Марі заплакала ще дужче й швиденько закутала Лускунчика у свій носовичок. Підійшли батьки з хрещеним, і той, на превеликий жаль Марі, став на бік Фріца. Але батько сказав:

— Я доручив Марі доглядати Лускунчика, і, бачу, він тепер особливо потребує її догляду. Тож надалі він цілком переходить під її опіку, і хай ніхто не втручається в те, що вона [15] робить. Між іншим, мене дуже дивує Фріц, який вимагає від покаліченого на службі, щоб він і далі виконував свої обов'язки. Як добрий полководець, він мав би знати, що пораненого ніколи не залишають у лаві.

Геть присоромлений, Фріц перестав цікавитись горіхами та Лускунчиком і тихенько вшився на другий кінець столу, де його гусари, виставивши, як належить, охорону, розташувалися на ніч.

Марі познаходила зуби, що випали в Лускунчика, підв'язала йому щелепу гарненькою білою стрічкою, яку відчепила від своєї сукенки, і ще дбайливіше закутала його в носовичок. Бідолаха, видно, був дуже наляканий, бо аж зблід. Так Марі тримала його на руках, заколисуючи, як малу дитину, і водночас розглядала чудові малюнки в книжці, що лежала серед багатьох інших сьогоднішніх подарунків. Хоч вона ніколи ні на кого не сердилася, та тепер була сердита на хрещеного

за те, що він цілий вечір сміявся з неї і все питав, навіщо вона панькається з таким бридким малим невдахою.

Раптом Марі пригадала, як вона, тільки-но побачивши малого чоловічка, порівняла його з Дросельмаєром. І вона поважно сказала:

— Хтозна, дядечку Дросельмаєре, чи ви були б такі гарні, як мій любий Лускунчик. Навіть якби вичепурились так, як він, і взули такі чудові чобітки.

Марі не зрозуміла, чому батько й мати зареготали і чому в старого радника суду почервонів ніс і він перестав сміятися. Мабуть, на те були якісь особливі причини.

ДИВА

У вітальні радника медицини, праворуч від дверей, під довгою стіною, стояла висока шафа із заскленими дверцятами — там діти клали всі ті чудові подарунки, які вони отримували кожного Нового року. Луїза була ще зовсім мала, коли батько замовив ту шафу дуже доброму столярові, і той вставив у неї такі прозорі шибки і взагалі зробив усе так майстерно, що іграшки, коли вони лежали за тими шибками, здавались чи не кращими й привабливішими, ніж у руках.

У найвищій шухляді, до якої Марі й Фріц не діставали, зберігалися мистецькі витвори їхнього хрещеного батька, зразу під нею була шухляда на книжки, а в двох нижніх Марі й Фріц могли класти що хотіли, проте завжди виходило так, що Марі влаштовувала житло для своїх ляльок у найнижчій шухляді, а над нею Фріц розквартировував свої війська. Так було й сьогодні: Фріц поставив своїх гусарів зверху, а Марі внизу відклала вбік мамзель Трутоньку, спорядила дуже гарно

вмебльовану кімнатку для нової ошатної ляльки й напросилася до неї в гості на цукерки.

Я сказав, що то була дуже гарно вмебльована кімнатка, і це щира правда. Я не знаю, чи в тебе, моя ласкава слухачко, теж є, так само як і в дівчинки, про яку я розповідаю у своїй казці, — ти вже знаєш, що її звати Марі, — не знаю, кажу, чи в тебе теж є малесенька квітчаста канапа, стільки чудових стільчиків, гарненький чайний столик, а насамперед розкішне, зручне ліжечко, в якому відпочивають найкращі ляльки. Бо все це стояло в [17] кутку шухляди, стіни якої тут були навіть обліплені кольоровими малюнками, тож ти, певне, розумієш, що нова лялька, — Марі того ж таки вечора довідалась, що звати її було мамзель Кларуня, — почувалася там дуже добре.

Час минав, уже було недалеко й до півночі, хрещений давно пішов додому, а діти все не відходили від шафи, хоч скільки мати нагадувала, що їм пора в ліжко.

— А й справді, — мовив нарешті Фріц, — бідолахи (він мав на гадці своїх гусарів) теж хочуть відпочити, я ж бо знаю, що жоден з них і не задрімає, поки я тут!

І він пішов спати. Але Марі почала благати матір:

— Мамусю, дозвольте мені ще трішки посидіти тут, хоч хвилинку! В мене ще багато роботи, я швиденько докінчу її і зразу ж піду спати.

Марі була чемна, слухняна дівчинка, тож мати не боялася лишити її саму біля іграшок. Але щоб вона, захопившись новою лялькою та іншими гарними забавками, які сьогодні дістала, не забула погасити на ніч світло, мати сама погасила всі свічки й

лампи, крім однієї, що звисала зі стелі посеред кімнати. Світло було неяскраве, приємне, і його цілком вистачало для Марі.

— Тільки не засиджуйся, доню, бо завтра тебе не добудишся! — ще раз нагадала мати й пішла до спальні.

Залишившись сама, Марі швиденько взялася до того, що їй давно кортіло зробити, але чомусь при матері було ніяково.

Вона й досі тримала на руках хворого Лускунчика, закутаного в носовичок. Тепер вона обережно поклала його на стіл, тихенько розкутала й оглянула рани. Лускунчик був дуже [18] блідий, але всміхався — так сумно й лагідно, що в Марі аж серце стислося з жалю.

— Ох, Лускунчику, — тихенько мовила вона, — не сердься на Фріца, що він зробив тобі так боляче, він не хотів тебе покалічити, просто він став трохи черствий від суворого солдатського життя, проте він непоганий хлопець, повір мені! Але я тебе доглядатиму, аж поки ти зовсім видужаєш і станеш такий веселий, як був, а зубки тобі вставить і щелепу вправить дядечко Дросельмаєр, мій хрещений, він на таке мастак.

Та тільки-но Марі вимовила ім'я Дросельмаєра, як Лускунчик люто скривився, а з очей у нього наче сипнули зелені іскри. Все це тривало одну мить: не встигла дівчинка перелякатись, як на обличчі в нього знов з'явилася та сама журлива усмішка. Марі відразу здогадалася, що то було, — протяг хитнув полум'я в лампі, воно блимнуло, і обличчя Лускунчика в хисткому світлі здалося їй не таким, як звичайно.

— Яка ж я дурна, — сказала вона сама до себе, — лякаюся хтозна від чого! Навіть подумала, ніби дерев'яні ляльки можуть кривитись! Та однаково Лускунчик мені страшенно

подобається — такий смішний і такий добродушний, тому треба як слід доглядати його.

Вона взяла Лускунчика на руки, підійшла до шафи, сіла перед нею навпочіпки і сказала новій ляльці:

— Дуже прошу тебе, мамзель Кларуню, відступи своє ліжечко хворому, покаліченому Лускунчикові, а сама, будь така ласкава, переберися на канапу. Адже ти здорова й дужа — глянь, яка круглолиця й червонощока! Та й не в кожної ляльки, навіть найкращої, є така м'яка, розкішна канапа.[19]

Мамзель Кларуня, по-святковому вичепурена, набундючена й невдоволена, навіть не озвалася.

— Та чого я церемонюся з нею! — мовила Марі, дістала з шухляди ліжечко, дуже обережно, лагідно поклала в нього Лускунчика, перев'язала йому звихнуту щелепу гарненькою стрічечкою, якою звичайно підперізувалась, і вкрила аж до самого носа ковдрою. — Але залишати його біля цієї пихатої Кларуні не можна, — вирішила вона й перенесла ліжечко разом із Лускунчиком до вищої шухляди, де воно опинилося біля самого села, в якому з великою вигодою розташувалися Фріцові гусари.

Марі зачинила шафу і хотіла вже йти до спальні, коли це навколо — слухайте, діти! —за грубою, за стільцями, за шафами почало щось тихо шепотіти й шелестіти. Годинник на стіні цокав дедалі гучніше, але не міг вибити годину. Дівчинка глянула на нього й побачила, що велика позолочена сова, яка сиділа на ньому, опустила крила, затуливши ними весь годинник, і витягла далеко вперед огидну котячу голову з гачкуватим дзьобом. А годинник цокав усе гучніше й гучніше, і те цокання почало складатися в чіткі слова:

Йде годинник не для сміху,

Тихо, тихо, тихо, тихо:

Цок-цок, цок-цок.

Мишачий король чатує,

Давню пісеньку почує:

Цок-цок, цок-цок.

Ну ж бо, дзвонику, заграй,

Що надходить мишам край! [20]

І — бам-бом! — годинник глухо, хрипко вибив дванадцяту.

У Марі дрижаки пішли по спині, і вона вже з переляку хотіла тікати, аж раптом побачила хрещеного, дядечка Дросельмаєра, що сидів на годиннику, немов сова, спустивши на обидва боки жовті поли свого халата, наче крила. Вона опанувала себе й голосно, жалісливо гукнула:

— Дядечку Дросельмаєре, що ви там робите нагорі, нащо лякаєте мене? Злазьте сюди!

Та навколо неї раптом щось захихотіло, запищало, за стіною наче затупотіли тисячі маленьких лапок, а в щілинах підлоги замиготіли тисячі світлячків. Але то були не світлячки, — о ні! — а маленькі блискучі очиці. Тепер Марі роздивилася, що з кожної щілини виглядають і вилазять миші. Скоро їх уже цілі зграї, дедалі більші й більші, забігали вистрибом по кімнаті.

Нарешті вони почали шикуватися в лави, як Фріцові солдати, коли мали йти в бій. Це насмішило Марі, і їй відлягло від серця, бо вона не боялася мишей, як декотрі діти. Аж раптом почувся такий гучний, пронизливий писк, що в неї знов похололо в грудях.

Ох, що вона тепер побачила!

Я знаю, мій шановний, малий читачу, що в тебе, так само як і в мудрого, відважного полководця Фріца Штальбаума, мужнє серце, але якби тобі довелося побачити те, що тепер з'явилося перед Марі, їй-богу, ти втік би і навіть, гадаю, скочив би якнайшвидше в ліжко й натяг ковдру по самі вуха, набагато далі, ніж треба.

Та бідолашна Марі не могла ні втекти, ні сховатися в ліжко, бо — слухайте, діти! — біля самісіньких її ніг з підлоги сипнули вгору, немов [21] їх виштовхувала якась підземна сила, пісок, вапно та уламки цегли, утворилася дірка, і з неї вигулькнуло сім мишачих голів у блискучих коронах, страхітливо засичавши й запищавши. За мить із дірки з'явився тулуб, а потім і вся величезна семиголова миша з короною на кожній голові. Ціле військо тричі радісно писнуло, вітаючи семиголову мишу, потім раптом зрушило з місця і — шур-шур-шур, туп-туп-туп — посунуло просто до шафи, просто на Марі, що стояла біля самих дверцят.

Серце в Марі вже й раніше так калатало з ляку, що вона боялася, аби воно не вискочило з грудей, — адже їй тоді настав би кінець; але тепер їй здалося, що кров зупинилась у неї в жилах. Майже непритомна, вона хитнулася назад, і шибка в дверцятах, яку вона придавила ліктем, — лусь, брязь! — розлетілася в друзки.

На мить Марі відчула гострий біль у лівій руці, проте водночас їй стало набагато легше на серці: свист і писк раптово вщухли. У вітальні запала цілковита тиша, і, хоч Марі не могла оглянути всі кутки, їй здалося, що миші, налякані брязкотом розбитої шибки, знов поховалися у свої нори.

Та враз — що це?

У шафі за спиною Марі почулося якесь дивне шарудіння, і дзвінкі тоненькі голосочки заспівали:

Прокидайтесь,

Прокидайтесь,

На бій збирайтесь!

Швидше, не гайтесь,

Прокидайтесь,

На бій збирайтесь! [22]

— Дзень-дзелень! — вторували їм чудові, срібні звуки дзвоників.

— Ох, та це ж моя музична скринька! — радісно вигукнула Марі й швидко відскочила вбік.

І тоді вона побачила щось дуже дивне: в шафі горіло світло й панував якийсь шарварок. Ляльки бігали, метушилися, вимахували ручками. Враз Лускунчик підхопився, скинув із себе ковдру, вискочив із ліжечка й вигукнув:

Трісь-лусь,

Миші, дзусь!

Трам-тарам,

Буде вам,

Клац-тук,

Всім каюк!

Він витяг із піхов шабельку, махнув нею і крикнув:

— Любі мої васали*, друзі і братове! Чи ви станете попліч зі мною в тяжкій боротьбі?

Три Скарамуччо, Панталоне**, чотири сажотруси, два лірники та один барабанник загукали у відповідь:

— Так, володарю, ми вам вірні до скону і всі як один підемо з вами в бій! Перемога або смерть!

[* Васал — людина, залежна від свого володаря.]

[** Скарамуччо, Панталоне — італійські ляльки; перша зображає хвалька і брехуна, а друга — пихатого недовірливого багатія.]

І вони кинулися за Лускунчиком, що в бойовому запалі відчайдушно зважився стрибнути з верхньої шухляди в нижню. їм було добре стрибати: вони були не тільки вбрані в шовки й оксамити, а ще й тулуб мали напханий тирсою або [23] ватою,

тому ляпали додолу, як мішечки з вовною. Але бідолашний Лускунчик напевне поламав би собі руки й ноги, бо ж подумайте — від тієї шухляди, де він стояв, до нижньої було майже два фути, а сам він був ламкий, наче вирізаний з липового дерева. Так, Лускунчик напевне поламав би собі руки й ноги, якби тієї миті, коли він скочив, мамзель Кларуня не схопилася з канапи й не спіймала героя з шаблею в руці у свої ніжні обійми.

— Ох, люба моя, добра Кларуню! — скрикнула Марі. — Яка я була несправедлива до тебе! Ти, напевне, й сама віддала б Лускунчикові ліжечко!

А мамзель Кларуня пригорнула молодого героя до своїх шовкових грудей і сказала:

— О володарю, ви хворі й поранені, не йдіть у бій, не наражайтесь на небезпеку! Гляньте — ваші хоробрі васали збираються, вони рвуться в бій і певні своєї перемоги. Скарамуччо, Панталоне, сажотрус, лірник та бара-банник уже внизу, фігурки з сюрпризами в моїй шухляді теж захвилювались і заворушилися. О володарю, залишайтеся в моїх обіймах або споглядайте перемогу з мого капелюшка!

Так промовляла Кларуня, проте Лускунчик щосили задриґав ногами, і їй довелося хутко поставити його додолу. Долі він миттю став інакший — ввічливо опустився на одне коліно й промовив:

— О панно! В бою і в січі я завжди пам'ятатиму, яку ви ласку мені виявили!

Тоді Кларуня схилилася так низько, що схопила його за ручку, ніжно підвела, швиденько зняла свій оздоблений

блискітками пояс і хотіла підперезати ним Лускунчика, проте він [24] відступив на два кроки, приклав руку до серця і врочисто сказав:

— Не будьте, о панно, такі безмежно добрі до мене, бо... — Він затнувся, глибоко зітхнув, зірвав з плеча стрічку, якою Марі перев'язала його, притис її до уст, потім пов'язав її собі на руку, наче військову відзнаку, і, мужньо вимахуючи оголеною шаблею, швидко й легко, мов пташка, перескочив через край шухляди на підлогу.

Ви, мабуть, помітили, любі мої, чудові слухачі, що Лускунчик ще й до того, як справді ожив, добре відчував усю ту ласку й любов, яку виявляла до нього Марі, а тому тільки з симпатії до неї не схотів тепер прийняти від мамзель Кларуні її пояс, хоч який він був гарний і блискучий. Добрий, вірний лицар волів оздобити свою курточку простенькою стрічечкою Марі.

Але що ж буде далі?

Тільки-но Лускунчик стрибнув додолу, знов зчинився писк і вереск. Ох! Під великим столом причаїлася сила-силенна мишей на чолі зі своїм огидним семиголовим королем!

Що ж тепер буде?

БИТВА

— Бий тривогу, мій вірний васале барабаннику! — на весь голос вигукнув Лускунчик.

І барабанник миттю почав бити тривогу — дрібно, хвацько й так гучно, що в шафі забряжчали шибки. Відразу ж там щось

заклацало, заторохтіло, і Марі побачила, що всі [25] коробки, в яких Фріц розквартирував своїх солдатів, раптом повідкривалися, і солдати почали вилазити з них, стрибати в нижню шухляду й шикуватися там у рівні лави.

Лускунчик переходив від загону до загону і словом запалював їх на подвиг.

— Де ті поганці сурмачі? Чому вони не сурмлять? — сердито крикнув він, швидко обернувся до Панталоне, в якого від хвилювання побілів ніс і затрусилося довге підборіддя, й урочисто мовив: — Генерале, я знаю вашу мужність і ваш досвід. Тут треба швидко оцінити становище й використати його. Я довіряю вам командування всією кавалерією і артилерією. Коня вам не треба — ви маєте дуже довгі ноги й непогано бігаєте. Виконуйте свої обов'язки!

Панталоне відразу засунув у рот довгі тонкі пальчики й свиснув так пронизливо, наче разом весело засурмили сто дзвінких сурм. І тоді в шафі заіржали коні, затупотіли копита, і — ти глянь! — Фріцові кірасири* й драгуни**, а попереду всіх нові, ошатні гусари виступили зі своєї шухляди й скоро опинилися внизу, на підлозі.

[* Кірасири — кіннотники, що носили металеві лати.]

[** Драгуни — кіннотники, що могли воювати і в піших лавах.]

Замаяли прапори, залунала музика, полк за полком урочистим маршем пройшли повз Лускунчика і широкою лавою вишикувалися впоперек кімнати. Наперед виїхали Фріцові гармати, оточені гармашами.

— Трах-тарарах! — гримнули постріли, і Марі побачила, як цукрові ядра влучили в густі зграї [26] мишей і так густо обсипали їх цукровою пудрою, що ті стали геть білі й засоромлено притихли.

Та найбільших втрат їм завдавала важка артилерія, що стояла на маминому стільчику для ніг і стріляла в мишей круглими тістечками, убиваючи їх цілими купами.

А проте миші підступали все ближче й навіть захопили кілька гармат. Аж раптом загуркотіло, загриміло, над полем бою знялася хмара куряви, і Марі вже майже не бачила, що там робиться. Але можна було не сумніватися, що обидві армії билися завзято й відчайдушно, і перемога довго хилилася то на той, то на той бік. Миші вводили в бій дедалі більші сили, і їхні маленькі срібні таблетки, які вони кидали дуже влучно, долітали вже до шафи. Кларуня і Трутонька бігали з кутка в куток і з розпачу заламували руки.

— Невже я помру в розквіті своєї молодості, я, найкраща з ляльок?! — вигукнула Кларуня.

— Невже я для того так гарно збереглася, щоб тут загинути у своїх чотирьох стінах?! — побивалася Трутонька.

Тоді вони впали одна одній в обійми й так заголосили, що їх було чути навіть крізь шалений гамір на полі бою. Ви, шановні слухачі, навряд чи уявляєте собі, який там зчинився ґвалт.

— Трісь, трах, тарарах, гуп, лясь, бум, бу-рум! — лунало з усіх боків, а крім того, Мишачий король та його миші пищали, горлали, і час від часу чути було гучний голос Лускунчика, що давав мудрі накази, і видно було, як він обходить під кулями свої батальйони. [27]

Панталоне здійснив кілька дуже вдалих кавалерійських атак і вкрив себе славою, але Фріцових гусарів мишача артилерія закидала огидними, смердючими ядрами, що лишали дуже прикрі плями на їхніх червоних мундирах, тому вони не вельми рвалися вперед. Панталоне скомандував їм "ліворуч кругом!" і, захоплений своєю роллю полководця, звернув і сам ліворуч, а за ним його кірасири й драгуни, тобто вони всі звернули ліворуч і пішли додому. Через це над батареєю, розташованою на стільчику для ніг, нависла небезпека, і минуло зовсім небагато часу, як надбігла велика зграя поганющих мишей, і вони полізли на стільчик такою щільною лавою, що перекинули його разом із гарматами й гармашами.

Це лихо, видно, дуже вразило Лускунчика, і він наказав правому крилу відступати. А ти знаєш, о мій досвідчений у військових справах слухачу, що відступати — це майже те саме, що тікати, і разом зі мною оплакуєш поразку, яка неодмінно мала спіткати улюбленця Марі.

Та гляньмо тепер на ліве крило Лускунчикового війська, де ще становище дуже добре і де полководець та його армія мають велику надію взяти над ворогом гору. Під час запеклого бою з-під комода тихенько вискочила мишача кавалерія і, люто, огидно запищавши, кинулась на ліве крило Лускунчикового війська. Але на який опір вона там наштовхнулася!

Повільно, наскільки дозволяли важкі умови місцевості, — бо треба було перебиратися через край шухляди, — батальйон фігурок із сюрпризами під керівництвом двох китайських імператорів просунувся вперед і вишикувався в каре. Ці хоробрі, дуже строкаті, ошатні загони, що [28] складалися з садівників, тирольців, тунгусів, перукарів, арлекінів, купідонів, левів, тигрів і мавп, виявили велике самовладання, хоробрість і

витримку. З такою спартанською* мужністю цей добірний батальйон вирвав би перемогу з рук ворога, якби один зухвалий ворожий ротмістр, відчайдушно вихопившись уперед, не відкусив голову китайському імператорові, а той, падаючи, не задушив двох тунгусів і одну мавпу. Через це в бойових лавах утворився пролом, у який ринув ворог і скоро перегриз весь батальйон. Та великої користі з цього лиходійства ворог не мав. Тільки-но якийсь мишачий кавалерист хижо перегризав навпіл свого хороброго супротивника, в горло йому потрапляла надрукована на папірці примовка, і він миттю помирав.

[* Зі спартанською мужністю — такою, як у спартанців — громадян давньогрецької держави Спарти, що вславились своєю мужністю, витримкою і терплячістю.]

Але хіба це могло врятувати Лускунчикове військо, яке, раз почавши відступ, відступало все далі і все більше втрачало людей, аж поки бідолашний Лускунчик опинився зі жменькою солдатів біля самої шафи?

— Резерви, вперед! Панталоне, Скарамуччо, барабаннику, де ви? — крикнув Лускунчик, ще сподіваючись на нові загони, які мали з'явитися з шафи.

І справді, звідти вибігло кілька шоколадного кольору чоловічків із Торуня, з позолоченими обличчями, в золотих шоломах і капелюшках, але вони були такими незугарними вояками, що не влучили жодного ворога, і якби довше затрималися на полі бою, то скоро збили б шапочку зі [29] свого власного полководця Лускунчика. Ворожі стрільці їм теж швидко повідкушували ноги, і вони попадали, до того ще й придавивши кількох Лускунчикових бойових побратимів.

Тепер Лускунчик, щільно оточений ворогами, опинився у величезній небезпеці. Він хотів перескочити через край шухляди, але мав закороткі ноги.

Кларуня і Трутонька не могли йому допомогти, бо лежали непритомні, а гусари й драгуни весело скакали повз нього в шафу. І тоді він у цілковитому розпачі крикнув:

— Коня! Коня! Все царство за коня!

Тієї миті двоє ворожих стрільців схопили його за дерев'яний плащ, і до нього, переможно запищавши сімома горлянками, підскочив Мишачий король.

Марі більше не могла стримуватись.

— О мій бідний Лускунчику! Мій бідний Лускунчику! — захлипала вона, схопила, сама не тямлячи, що робить, свого лівого черевичка й щосили шпурнула його в найгустішу купу мишей, просто в їхнього короля.

Враз усе розвіялося, наче його й не було, але в Марі ліва рука заболіла ще дужче, ніж досі. Вона знепритомніла і впала додолу.

ХВОРОБА

Коли Марі прокинулася з глибокого, непробудного сну, то побачила, що лежить у своєму ліжечку, а крізь намерзле вікно яскраво світить сонце. Біля самого ліжечка сидів якийсь чужий чоловік. Та скоро дівчинка впізнала його: то був хірург Вендельштерн. Він тихо сказав: [30]

— Нарешті прокинулась!

До ліжечка підійшла мати і боязко, допитливо глянула на дочку.

— Мамусю, — прошепотіла Марі, — чи ті бридкі миші всі втекли і чи врятувався Лускунчик?

— Не говори казна-чого, доню, — сказала мати. — Навіщо мишам твій Лускунчик? А ось ти, мороко моя, налякала нас до смерті. Отак завжди буває, коли діти вперті й не слухають батька та матері. Ти вчора засиділась зі своїми ляльками до пізньої ночі, задрімала над ними, і тебе, мабуть, злякала якась приблудна миша, бо тут вони не водяться, — одне слово, так чи так, а ти ліктем вибила в шафі шибку й дуже порізала руку. Пан Вендельштерн оце якраз витяг із рани кілька скалок, що там застряли. Він каже, що, якби скло було перерізало жилу, ти б лишилася калікою або взагалі могла б стекти кров'ю. Хвалити Бога, я опівночі прокинулась, побачила, що тебе так пізно немає ще в спальні, і пішла до вітальні. Ти лежала непритомна біля самої шафи, і з руки в тебе цебеніла кров. Я й сама з переляку мало не зомліла. Бачу — ти лежиш долі, навколо тебе порозкидані Фріцові олов'яні солдатики та інші ляльки, потрощені фігурки з сюрпризами й марципанові чоловічки. Тільки Лускунчика ти держала в закривавленій руці, а недалеко від тебе лежав твій лівий черевичок.

— Ох, мамусю, — сказала Марі, — то були сліди великої битви між ляльками й мишами! А я тому так злякалася, що миші хотіли захопити в полон бідолашного Лускунчика, — він командував ляльковим військом. Я кинула в мишей свого черевика, а що далі сталося, не знаю. [31]

Хірург Вендельштерн моргнув матері, і та дуже лагідно сказала Марі:

— Ну, гаразд, доню, не хвилюйся! Миші всі втекли, а Лускунчик стоїть у шафі цілий і неушкоджений.

Тієї хвилини до спальні зайшов батько, помацав у доньки пульс і завів довгу розмову з хірургом; Марі чула, що йшлося про якусь травматичну лихоманку.

Марі довелося лежати в ліжку й ковтати ліки. Минуло кілька днів, поки їй полегшало і вона перестала почуватися хворою. Тільки рука ще трохи боліла.

Марі знала, що Лускунчик вийшов з битви цілий і неушкоджений, але часом їй ніби вчувалося, що він виразно, хоч і дуже сумним голосом, промовляє:

— Марі, моя найдорожча панно, ви багато зробили для мене, але можете зробити ще більше!

Даремно Марі розмірковувала, що б могли означати ці слова, — їй нічого не спадало на думку. Гратися Марі не можна було через поранену руку, а коли вона бралася читати або переглядати малюнки у книжках, в очах їй починало так дивно мерехтіти, що доводилося відкладати книжку. Тому час для неї спливав дуже повільно, і вона не могла дочекатися вечора, бо тоді мати сідала до її ліжка й читала або розповідала багато цікавого.

Одного разу, коли мати саме скінчила прецікаву розповідь про королевича Факардина, двері відчинилися і зайшов Дросельмаєр.

— Ану хай я погляну, як почувається наша бідолашна хвора, — сказав він. [32]

Тільки-но Марі побачила хрещеного в жовтому сюртуку, як у неї перед очима немов жива постала картина тієї ночі, коли бідолашний Лускунчик програв битву з мишами, і вона мимоволі крикнула назустріч старшому радникові суду:

— Ох, дядечку Дросельмаєре, як ви негарно повелися! Я ж бачила, як ви сиділи на годиннику й затуляли його крильми, щоб він не вибив годину й не злякав мишей, і добре чула, як ви кликали Мишачого короля! Чому ви не допомогли Лускунчикові, чому не допомогли мені, лихий, недобрий дядьку Дросельмаєре? Через вас я покалічилась і мушу лежати в ліжку!

— Що з тобою, доню? — перелякано вигукнула мати.

Але хрещений раптом химерно скривився й проказав деренчливим, монотонним голосом:

Маятник хитається,

Часу не питається.

Цок, і тук, і бум, і бам,

Я годину виб'ю сам!

Цок, і тук, і тук, і цок,

Хто сховався у куток?

Прилетить сова крилата,

Щоб мишей усіх прогнати,

Цок, і тук, і бум, і бам,

Буде, миші, лихо вам!

Цок-тук, дзень-дзелень,

Рік у рік, день у день

Лічить маятник хвилини,

І не стане, не спочине,

Не затихне ні на мить,

Цок-цок, хить-хить! [33]

Марі вражено втупила очі в хрещеного. Він був не такий, як завжди, а ще набагато бридкіший. Правою рукою він помахував то вгору, то вниз, мов лялька, що її смикають на сцені за мотузочку. Марі перелякалася б його до смерті, якби поряд не сиділа мати і якби Фріц, що тим часом тихенько зайшов до кімнати, не зареготав на все горло:

— Ой, дядечку Дросельмаєре, який ви сьогодні знов кумедний! Кривитесь і махаєте рукою, наче мій блазень, той, що я його давно викинув у запічок.

Мати посуворішала й мовила:

— Любий пане Дросельмаєре, ваші жарти дуже дивні. Що ви хочете ними сказати?

— Боже мій, — засміявся Дросельмаєр, — хіба ви не знаєте моєї улюбленої пісеньки годинникаря? Я завжди співаю її таким хворим, як Марі.

Він швиденько сів на стілець коло ліжечка Марі й сказав:

— Не гнівайся, що я зразу не виколов Мишачому королеві всі чотирнадцять очей, але я не міг їх виколоти, замість того я тебе зараз дуже потішу.

На цьому слові старший радник суду сягнув рукою до кишені і обережно витяг звідти — знаєте кого, діти? — Лускунчика, якому він майстерно повставляв ті зуби, що були випали в нього, і вправив звихнуту щелепу.

Марі аж скрикнула з радощів, а мати усміхнулася і сказала:

— Тепер ти бачиш, як хрещений дбає про твого Лускунчика?

— Але все-таки визнай, Марі, — перебив матір старший радник суду, — все-таки, визнай, [34] що зростом Лускунчик не вдався і вродливим його теж годі назвати. Чому їхній рід став такий бридкий і чому та бридота переходить їм у спадок, я тобі залюбки розповім, якщо ти хочеш слухати. Чи ти, може, знаєш уже казку про королівну Пірліпат, відьму Мишильду і вправного годинникаря?

— Послухайте, — втрутився зненацька Фріц, —послухайте, дядечку Дросельмаєре, ви добре повставляли зуби Лускунчикові, і щелепа теж уже не відвисає, але чому в нього немає шаблі? Чому ви не почепили йому шаблі?

— Ет, хлопче, тобі все недогода! — невдоволено відповів старший радник суду. — Який мені клопіт, є в нього шабля чи немає? Я його вилікував, а шаблю хай собі сам дістає де хоче.

— Справді, — погодився Фріц, — він хлопець хоробрий і зуміє добути собі зброю!

— То як, Марі, — повів далі хрещений, — знаєш ти казку про королівну Пірліпат?

— Ні, не знаю, — відповіла Марі. — Розкажіть, любий дядечку Дросельмаєре, розкажіть!

— Сподіваюся, дорогий пане Дросельмаєре, — мовила мати, — що цього разу ваша казка не буде така страшна, як завжди?

— Анітрохи, шановна пані Штальбаум, — відповів Дросельмаєр. — Навпаки, те, що я матиму честь розповісти вам, буде дуже веселе.

— Розкажіть нам її, ну розкажіть! — знов загукали діти.

І старший радник суду почав так:

КАЗКА ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

Шати нашої Пірліпат була дружиною короля, а отже, королевою, а сама Пірліпат, тільки-но з'явилася на світ, тієї ж миті стала природженою королівною. Король не міг намилуватися гарненькою донечкою, що лежала в колисці, радість так і рвалася з його грудей, він танцював, стрибав на одній нозі і раз по раз вигукував:

"Ура! Чи хто коли бачив кращу дівчинку, ніж моя Пірліпатонька? "

А міністри, генерали, радники та офіцери штабу стрибали, як і їхній володар, на одній нозі й віддано вигукували:

"Ні! Не бачив ніхто!"

Та й справді, кожен визнав би, що, відколи світ стоїть, кращої дитини за королівну Пірліпат ще не було на світі. її личко було ніби виткане з білого, як лілея, і рожевого, як троянда, шовку, очі були як дві живі, блискучі краплі небесної блакиті, а волоссячко закручувалося в золотаві кучері. До того ж Пірліпат з'явилася на світ із двома рядочками білих, мов перли, зубів, якими через дві години після народження так міцно вкусила за палець державного канцлера, коли він хотів приглянутись до неї ближче, що той аж крикнув:

"Ой-ой-ой!"

А втім, дехто каже, що він крикнув:

"Ай-ай-ай!"

Хто з них має слушність, важко сказати, — ще й досі, коли заходить про це мова, голоси різко поділяються.

Одне слово, Пірліпат справді вкусила державного канцлера за палець, і захоплений народ [36] довідався, що вона має характер і що в її маленькій, гарній, як у ангела, голівці не бракує глузду.

Як ми вже сказали, всі тішилися, лише королева була дуже налякана й стривожена — ніхто не знав чому. Перш за все

впадало в око, що вона звеліла пильно стерегти колиску Пірліпат. Крім того, що на дверях стояли охоронці, дві служниці мусили сидіти біля самої колиски, а ще шість — по кутках кімнати. Та найбільше дивувала всіх інша її химера: кожна з тих шести служниць мала тримати на колінах кота й цілу ніч гладити його, щоб він безперестанку муркотів. Ви, любі діти, нізащо не вгадаєте, чому королева так робила, але я знаю чому, а зараз розповім і вам.

Одного разу до двору батька Пірліпат з'їхалося багато могутніх королів та гожих королевичів, і почалися веселі розваги: лицарські турніри, вистави та бенкети. Батькові Пірліпат кортіло показати, що в нього є вдосталь золота й срібла, тому він вирішив добре потрусити державну скарбницю і влаштував справжнє свято. А тут іще головний кухар по секрету сказав йому приємну новину, яку двірський звіздар вичитав з розташування небесних світил: настав час різати свиней і худобу. Отож наш король наказав готувати великий бенкет із ковбасою. Він швиденько сів у карету й особисто запросив усіх королів та королевичів тільки на тарілку юшки, гадаючи вразити їх потім розкішним пригощенням. А повернувшись додому, дуже ласкаво сказав королеві:

"Ти ж бо знаєш, серденько, як я люблю ковбасу!" [37]

Королева зрозуміла, до чого він хилить: це означало, що вона сама, як уже не раз бувало, повинна взятися до цієї корисної справи — начиняти й пекти ковбаси.

Головному скарбникові наказано негайно принести до кухні великого золотого казана й срібні горнята, в піч підкинули сандалових дров, королева обв'язалася візерунчастим фартухом, і незабаром від казана пішов незрівнянний запах ковбасного навару. Той чудовий запах досяг аж до зали засідань державної ради, і король, мліючи з утіхи, не витримав.

"З вашого дозволу, панове, я на хвилину вийду!" — сказав він, забіг до кухні, обняв королеву, помішав золотим берлом м'ясо в казані і, заспокоєний, повернувся до зали.

Настала та важлива хвилина, коли треба було нарізати шматочками сало й підсмажувати його на срібних сковородах. Двірські дами відступили від печі, бо королева з вірної любові й пошани до свого вельможного чоловіка хотіла зробити це сама.

Тільки-но сало почало смажитися, звідкись почувся тонесенький голосок, що ледь чутно залебедів: "Дай і мені смаженини, сестро! Я теж хочу поласувати, бо я також королева. Дай мені смаженини!"

Королева знала, що то був голос пані Мишильди, яка вже багато років жила в королівському палаці. Пані Мишильда казала, що вона родичка королівської сім'ї і сама теж володарює в країні Мишаччині, а тому мала великий двір під піччю. Королева була добра, щедра жінка, і хоч вона взагалі не визнавала пані Мишильди королевою і своєю сестрою, проте [38] в такі святкові дні, як цей, від щирого серця пригощала її.

Пані Мишильда радісно прискочила до вогню й почала зграбними лапками хапати шматочки сала, які їй давала королева. Та раптом з-під печі повискакували всі кумасі й тітоньки пані Мишильди і навіть її семеро синів, зухвалі шибеники, й накинулись гуртом на сало. Перелякана королева нічого не могла з ними вдіяти. На щастя, нагодилася старша управителька і прогнала настирливих гостей, тож якась дещиця сала ще лишилася. Викликали двірського математика і за його вказівками ті залишки дуже вправно розподілили на всі ковбаси.

Залунали сурми й литаври, всі присутні володарі й королевичі в розкішному святковому вбранні, хто верхи на білих конях, а хто в кришталевих каретах, прибули на святковий бенкет із ковбасами. Король прийняв їх гостинно й шанобливо, а потім у короні і з берлом у руці, як і належить володареві, сів на покуті.

Ще як подали ліверну ковбасу, всі помітили, що король дедалі блідне, закочує очі, тихо зітхає, наче серце йому крає якийсь тяжкий біль. Та коли подали кров'янку, він захлипав, застогнав, заголосив, затулив обличчя руками й відкинувся на спинку крісла.

Усі схопилися з-за столу, лейб-медик даремно пробував намацати пульс у бідолашного короля, якого, здавалося, долало глибоке невідоме горе. Аж нарешті-нарешті, після того як його довго вмовляли і вживали всіляких сильних засобів — давали йому нюхати смалене пір'я тощо, — король нібито почав трохи оживати й ледь чутно промурмотів: [39]

" Замало сала!"

Тоді королева в розпачі впала йому до ніг і крізь сльози мовила:

"О мій королю, мій бідолашний, нещасливий володарю! Яке горе довелося вам витерпіти! Але ви бачите провинну біля своїх ніг —покарайте, суворо покарайте мене! Пані Мишильда зі своїми сімома синами, кумасями й тітоньками з'їла сало і..." — на цьому слові королева впала непритомна додолу.

А король, охоплений гнівом, зірвався на рівні ноги й вигукнув:

"Де старша управителька? Хай скаже, як це сталося!"

Старша управителька розповіла, що знала, і король вирішив помститися на пані Мишильді та її родині за те, що вони пожерли сало, призначене на його ковбаси. Була скликана таємна державна рада, на якій вирішено подати в суд на пані Мишильду й конфіскувати все її майно. Але король боявся, що, поки триватиме слідство, вона з'їсть у нього ще чимало сала, тому справу передали двірському годинникареві й ворожбитові. Цей чоловік — його звали, так само як і мене, Кристіан Еліас Дросельмаєр — пообіцяв за допомогою одного хитромудрого винаходу на віки вічні вигнати з палацу пані Мишильду та її родину. І справді, він винайшов невеличкі, дуже хитро зроблені прилади, в яких на ниточці підвішували присмажене сало і які Дросельмаєр понаставляв навколо злодійчиного помешкання.

Пані Мишильда була надто мудра й досвідчена, щоб не розгадати Дросельмаєрових хитрощів, але дарма вона повчала, дарма застерігала своїх родичів — зваблювані чудовим запахом, [40] усі семеро синів її і багато-багато кумась та тітоньок забралися в Дросельмаєрові прилади, і саме тоді, як вони хотіли схопити сало, ґратки опустились, вони опинилися в полоні й потім загинули на кухні ганебною смертю. Пані Мишильда зі жменькою своїх уцілілих одноплемінців залишила місце горя і плачу. Сум, розпач і жадоба помсти сповнювали її серце. Двір нетямився з радощів, проте королева була стурбована, бо добре знала вдачу пані Мишильди й розуміла, що вона неодмінно захоче помститися за смерть своїх синів і родичів.

І справді, одного разу — королева тоді саме готувала для свого вельможного чоловіка печінковий паштет, який він дуже любив, — перед нею раптом з'явилася пані Мишильда і сказала:

"Моїх синів, моїх кумась і тітоньок забито. Бережися, королево, щоб володарка мишей не перекусила твоєї королівни надвоє. Бережися!"

Після цього вона зникла і більше не показувалась. Проте королева так перелякалася, що впустила паштет у вогонь і таким чином пані Мишильда вдруге зіпсувала королю його улюблену страву, що його дуже розгнівило.

— Але на сьогодні досить, решту дізнаєтесь завтра.

На Марі казка хрещеного справила особливе враження, та хоч скільки вона просила його розповідати далі, все дарма. Він підвівся і сказав:

— Чого забагато, те шкодить здоров'ю, решта лишиться на завтра.

Коли він уже рушив до дверей, Фріц запитав:

— Скажіть, дядечку Дросельмаєре, а це правда, що пастку на мишей винайшли ви? [41]

Мати розсердилась.

Але старший радник суду дуже дивно усміхнувся й тихо мовив:

— А хіба я не вправний годинникар? То чом би я не міг винайти пастку на мишей?

ПРОДОВЖЕННЯ КАЗКИ ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

Тепер ви знаєте, діти, — повів далі Дросельмаєр другого вечора,— чому королева так пильно охороняла свою красуню-доньку королівну Пірліпат. Як їй було не боятися, що пані Мишильда виконає свою погрозу, повернеться й загризе на смерть королівну? Дросельмаєрові прилади нітрохи не допомагали проти мудрої, найхитрішої пані Мишильди, і лише двірський звіздар, який був водночас головним тлумачем прикмет і небесних світил, з'ясував, що вберегти колиску від пані Мишильди може тільки рід кота Мура. Саме тому всі шість служниць біля колиски тримали на колінах по одному з синів цього роду, яким, до речі, при дворі надали титул таємних радників посольства, і невтомно гладили їх, щоб полегшити їм обтяжливу державну службу.

Якось опівночі одна зі старших доглядачок, що сиділа біля самої колиски, враз прокинулась ніби з глибокого сну. Все навколо поринуло в сон, не муркотіли таємні радники посольства, стояла така мертва тиша, що чути було, як шурхотять у дереві шашелі. Та що відчула старша доглядачка, коли побачила в колисці велику бридку мишу, яка звелася на задні лапи і головою торкалась обличчя королівни! [42]

Нажахано крикнувши, доглядачка схопилася з крісла, всі прокинулись, проте пані Мишильда — бо то вона забралася в колиску Пірліпат — шаснула в куток кімнати. Радники посольства погналися за нею, але надто пізно — вона зникла в шпарці. Той гармидер збудив Пірліпат, і вона жалісно заплакала.

"Хвалити Бога, — вигукнули доглядачки, — вона жива!"

Та як же вони перелякалися, коли глянули на королівну й побачили, що з неї стало! Замість кучерявої голівки херувима з крихітного зморщеного тіла витикалася велика потворна

голова, блакитні, як небо, оченята перетворилися в зелені тупо вирячені баньки, а ротик розтягся від вуха до вуха.

Дарма королева голосила, а в кабінеті короля стіни довелося оббити ватою, бо він раз у раз товкся об них головою і плаксиво вигукував:

"О бідолашний я, нещасливий монарх!"

Йому б тепер визнати, що краще було б їсти ковбасу без сала й не займати пані Мишильди та її роду, хай би собі жили під піччю, але вельможний батько Пірліпат про це не подумав, а всю вину склав на годинникаря і ворожбита Кристіана Еліаса Дросельмаєра з Нюрнберга. І видав мудрий королівський наказ: Дросельмаєр мусить за чотири тижні повернути королівні Пірліпат її колишній вигляд чи принаймні знайти на це певний спосіб, а якщо він цього наказу не виконає, його чекає ганебна смерть від сокири ката.

Дросельмаєра неабияк налякав королівський наказ, а проте, покладаючись на свій хист і на своє щастя, він негайно розпочав першу операцію, яка йому здавалася не зайвою. Він [43] дуже вправно розіклав королівну Пірліпат на частини, повідкручував їй ручки й ніжки і оглянув її внутрішню будову. Та ба! Не було ніякої ради, він переконався, що королівна чим більше ростиме, тим ставатиме потворніша. Він знов обережно склав її і з тяжким серцем опустив назад у колиску, від якої не мав права відлучатися.

Тим часом почався четвертий тиждень, настала середа, і до кімнати, де лежала Пірліпат, заглянув король. Очі його палали гнівом, він погрозливо махнув берлом і вигукнув:

"Вилікуй королівну, Кристіане Еліасе Дросельмаєре, а то буде тобі смерть!"

Дросельмаєр гірко заплакав, а Пірліпат лежала собі в колисці й задоволено лускала горіхи. Вперше ворожбит замислився над її незвичайною любов'ю до горіхів і над тією обставиною, що вона з'явилася на світ уже з зубами. Справді, обернувшись у потвору, Пірліпат доти кричала, доки їй випадково не трапився під руки горіх. Вона миттю розлущила його, з'їла зерно й заспокоїлась. Відтоді доглядачки не могли настачити їй горіхів.

"О святий інстинкте природи, вічно незбагненна симпатіє всіх істот, — вигукнув Кристіан Еліас Дросельмаєр, — ти показуєш мені двері до таємниці, я постукаю в них, і вони відчиняться!"

Він негайно попросив дозволу поговорити з двірським звіздарем, і його під суворою охороною провели до цього добродія. Обливаючись слізьми, вони обнялися, а тоді зайшли до потаємного кабінету й перегорнули багато книжок, у яких писалося про інстинкти, симпатії і антипатії та інші загадкові речі. [44]

Настала ніч, звіздар глянув на зорі і з допомогою Дросельмаєра, що теж був на таке мастак, склав гороскоп королівни Пірліпат. Це було нелегке завдання, бо лінії переплутувались дедалі більше й більше, але, нарешті, — яка радість! — усе з'ясувалося: королівні Пірліпат, щоб звільнитися від чарів, які на неї наслано, і стати знов такою гарною, як раніше, досить було з'їсти смачне зернятко горіха Кракатука.

Горіх Кракатук мав таку тверду шкаралущу, що через нього могла переїхати шістдесятифунтова гармата й не

роздушити його. Цей твердий горіх мав розлущити перед королівною юнак, який ще ніколи не голився й не носив чобіт, і з заплющеними очима подати їй зернятко. І, тільки пройшовши потім задки сім кроків і ні разу не спіткнувшись, він міг знов розплющити очі.

Три дні й три ночі без перерви працювали Дросельмаєр із звіздарем. І ось настала субота. Король саме сів обідати, коли Дросельмаєр, якому в неділю рано-вранці мали відтяти голову, вбіг, не тямлячи себе з радощів, до королівської їдальні й повідомив, що знайдено спосіб повернути королівні Пірліпат втрачену вроду.

Король надзвичайно прихильно обняв Дросельмаєра й пообіцяв йому діамантову шпагу, чотири ордени та два нових сюртуки.

"Пообідаймо, — додав він привітно, — і зразу ж беріться до справи, дорогий ворожбите. Подбайте, щоб неголений юнак у черевиках, з горіхом Кракатуком, був під рукою, і не давайте йому перед тим вина, щоб не спіткнувся, як задкуватиме сім кроків, а вже потім може собі дудлити скільки завгодно!" [45]

Ці слова дуже збентежили Дросельмаєра, і він, тремтячи й затинаючись, несміливо сказав, що хоч засіб і знайдено, але горіха Кракатука і юнака, який би розлущив його, ще треба відшукати і взагалі ще хтозна, чи той горіх і юнак колись знайдуться.

Король страшенно розгнівався, труснув берлом над укоронованою головою і рикнув, мов лев:

"Коли так, то ви заплатите за це життям!"

Переляканому Дросельмаєрові довелося б скрутно, та, на його щастя, королю саме цього дня дуже смакувала їжа, а тому він ласкаво погодився вислухати цілком розважні докази, на які не поскупилася добросерда королева, зворушена долею Дросельмаєра. Годинникар набрався духу й наостанці теж заявив, що він, власне, виконав завдання —знайшов засіб, з допомогою якого королівну можна вилікувати, а отже, й урятував своє життя. Король назвав його виправдання безглуздими відмовками й нісенітницею і, врешті, випивши чарочку шлункового настою, звелів їм обом, годинникареві й звіздареві, вирушити в дорогу й не повертатися без горіха Кракатука. А юнака, що розлущив би його, можна буде, як підказала королева, знайти вже потім, кілька разів помістивши оголошення в місцевих та закордонних газетах і бюлетенях.

На цьому старший радник суду знов урвав розповідь і пообіцяв докінчити її завтра.

КІНЕЦЬ КАЗКИ ПРО ТВЕРДИЙ ГОРІХ

Другого вечора, тільки-но засвітили світ, хрещений справді з'явився й почав розповідати далі.

— Дросельмаєр та двірський звіздар уже п'ятнадцять років були в дорозі й ніяк не могли натрапити на слід горіха Кракатука. Про те, де вони побували і які дивовижі бачили, я міг би розповідати вам, діти, цілий місяць, але не буду, скажу тільки, що Дросельмаєр, сумний і пригнічений, врешті дуже затужив за своїм рідним містом Нюрнбергом. Особливо ж напала на нього туга, коли він одного разу сидів зі своїм приятелем посеред великого лісу в Азії і курив люльку.

О батьківщино, кохане місто,

Без тебе серцю у грудях тісно.

Ані за Лондони, ні за Парижі,

Хоч і які там є дивовижі,

За всі столиці кожного краю

Тебе я, Нюрнбергу, не проміняю.

Хіба де знайдеш, поки й світ сонця,

Такі будинки й такі віконця?

Звіздар слухав, як побивається Дросельмаєр, і з великого жалю до нього й собі так заревів, що стало чути на цілу Азію. Але він швидко опанував себе, витер сльози і сказав:

"Вельмишановний колего, а чого ми оце тут сидимо й скиглимо? Чого не помандруємо до Нюрнберга? Хіба не однаково, де і як ми шукатимем того злощасного горіха?"

"А й справді", — втішився Дросельмаєр. [47]

Не довго думаючи, вони встали, вибили люльки й подалися з лісу посеред Азії простісінько до Нюрнберга. Тільки-но вони прибули туди, Дросельмаєр насамперед забіг до свого брата в перших, ляльkаря, лакувальника й золотаря Кристофа Захаріуса Дросельмаєра, якого не бачив хтозна-скільки років, і розповів йому все про пані Мишильду, королівну Пірліпат і горіх Кракатук. Той, слухаючи його, раз по раз сплескував руками і вражено вигукував:

"Ой, які дивовижі, брате, які дивовижі!"

Далі Дросельмаєр розповів про свої пригоди під час довгої подорожі^ про те, як він два роки прожив у Фінікового короля, як його образив і прогнав Мигдалевий князь, як він даремно просив поради в Товариства природознавців у Білчиному селищі, — одне слово, про те, як йому ніде не пощастило напасти бодай на слід горіха Кракатука.

Поки він розповідав, Кристоф Захаріус то ляскав пальцями, то крутився на одній нозі, то цмокав язиком, то здивовано вигукував:

"Ох! Ой-ой-ой! Ти ба! От такої, хай йому біс!"

Нарешті він підкинув шапку разом із перукою вгору, палко обняв брата в перших і крикнув:

"Брате, ти врятований, чуєш, урятований! Або я здурів, або в мене самого є горіх Кракатук!"

Він миттю приніс якусь скриньку і вийняв із неї позолоченого горіха середньої величини.

"Глянь, — мовив він, показуючи горіха братові, — і послухай, як він до мене потрапив. Багато років тому, саме перед новорічним святом, сюди забрів якийсь чужий чоловік із мішком горіхів і хотів їх продати. Якраз перед моєю яткою з ляльками на нього напали тутешні [48] торгівці горіхами, бо не хотіли, щоб чужинець перебивав їм торг. Він поклав мішок на землю, щоб легше було боронитися від них, коли це над'їхала якась важко навантажена підвода та й подавила всі горіхи. Тільки один горіх не роздавився, і чужинець, чудно всміхаючись, запропонував його мені за двадцять пфеніґів

однією монетою тисяча сімсот двадцятого року. Мені це здалося дивним. Якраз така монета, як хотів чоловік, знайшлася в мене в кишені, я купив горіха й позолотив його, сам до пуття не знаю, навіщо так дорого заплатив за нього й так його бережу".

Останні сумніви, що то справді був горіх Кракатук, миттю розвіялися, коли звіздар, якого вони покликали, обережно зішкрябав з нього золото й на шкаралущі знайшов слово "Кракатук", вирізьблене китайським письмом. Друзі безмежно зраділи, а брат відчув себе найщасливішою людиною на землі, коли Дросельмаєр запевнив його, що майбутнє йому тепер забезпечене, бо віднині він не тільки матиме пристойну пенсію, але й безкоштовно отримуватиме золото на позолоту.

Годинникар із звіздарем уже надягли нічні каптурі й хотіли лягти в ліжко, коли раптом цей останній, тобто звіздар, сказав:

"Дорогий пане колего, щастя не ходить саме — повірте мені, ми знайшли не тільки горіх Кракатук, але й юнака, що розлущить його і вручить королівні зернятко — запоруку її вроди! Це не хто інший, як син вашого брата! Ні, я не ляжу спати, — радісно повів далі він, — а цієї ж таки ночі складу гороскоп хлопця!"

На цьому слові він зірвав з голови каптур і негайно ж узявся спостерігати зірки. [49]

Син Дросельмаєрового брата й справді був милим, ставним юнаком, який ще ніколи не голився й не носив чобіт. Підлітком він, щоправда, був на кількох святах блазнем, але по ньому цього ніхто б не помітив, так гарно його батько виховав. На свята він одягав гарний червоний сурдут, шитий золотом, шпагу при боці, тримав під пахвою капелюха й носив чудову

перуку з кіскою. Так він стояв вичепурений у батьковій ятці і з властивою йому галантністю лускав дівчатам горіхи, за що вони й прозвали його Лускунчиком.

Другого ранку звіздар з радощів кинувся годинникареві на шию і вигукнув:

"Це він, ми знайшли його! Тільки нам треба, дорогий колего, зробити ось що: по-перше, заплести вашому чудовому небожеві добру дерев'яну косу й так сполучити її зі спідньою щелепою, щоб, смикнувши за неї, можна було міцно ту щелепу затиснути, а по-друге, коли ми повернемося до столиці, нізащо не казати, що ми вже привезли юнака, який може розлущити горіх Кракатук, — хай він краще з'явиться набагато пізніше за нас. Я вичитав у гороскопі, що король, після того як кілька сміливців поламають собі зуби, нічого не домігшись, пообіцяє віддати королівну, а після смерті й королівство тому, хто розлущить горіх і поверне Пірліпат втрачену вроду".

Ляльkар був страшенно задоволений тим, що його синок має одружитися з королівною Пірліпат і стати королевичем, а потім і королем, тому залюбки доручив його звіздареві й ворожбитові. Дросельмаєр приробив своєму багатонадійному небожеві косу, таку вдатну, що той блискуче витримав іспит, розлущивши найтвердіші персикові кісточки. [50]

Дросельмаєр і звіздар зразу повідомили в столицю про те, що горіх Кракатук знайдено, а там, не зволікаючи, дали відповідне оголошення, тож, коли наші мандрівники прибули з горіхом до двору, там уже зібралося багато гарних юнаків і навіть королевичів, що, покладаючись на свої здорові щелепи, хотіли спробувати зняти чари з королівни.

Посланці аж злякалися, коли побачили королівну. Маленьке тільце з крихітними ручками й ніжками насилу втримувало на собі велику потворну голову. Бридке обличчя здавалося ще бридкішим від того, що навколо рота й на підборідді заросло білою ватяною бородою.

Все сталося так, як звіздар вичитав у гороскопі. Шмаркачі в черевиках один за одним ламали зуби й калічили щелепи на горісі Кракатукові, але королівні від того ні на крихту не ставало легше. Викликані задля цього зубні лікарі забирали напівпритомних бідолах, і кожен із них, зітхаючи, казав:

"Твердий горішок!"

Нарешті король, наляканий тими невдачами, пообіцяв дочку й королівство тому, хто зніме з королівни чари.

І ось тоді зголосився чемний тендітний юнак Дросельмаєр і попросив дозволу спробувати й собі щастя.

Ніхто так не сподобався королівні Пірліпат, як молодий Дросельмаєр, вона приклала ручки до серця й тужно зітхнула:

"Ох, якби цей юнак розлущив горіх Кракатук і став моїм чоловіком!"

Ввічливо вклонившись королю й королеві, а тоді королівні Пірліпат, молодий Дросельмаєр отримав із рук головного церемоніймейстера [51] горіх Кракатук, не довго думаючи, поклав його в рот, добре смикнув себе за косу, і — лусь! — шкаралуща розкололася на шматочки. Він спритно обібрав зернятко від волоконець, шанобливо вклонившись, вручив його королівні, заплющив очі й почав задкувати.

Королівна миттю з'їла зернятко, і — о диво! — потвора зникла, а на її місці з'явилася гарна, мов янгол, дівчина, з обличчям, ніби зітканим із білого, як лілея, і рожевого, як троянда, шовку, з очима, що сяяли, ніби краплі небесної блакиті, з густими кучерями, ніби сплетеними з золотих ниток.

Звуки сурм і литавр злилися з радісним гамором юрби. Король і весь його двір танцювали на одній нозі, як після народження Пірліпат, а королеву довелося побризкати одеколоном, бо вона з радощів зомліла.

Гармидер дуже збентежив молодого Дросельмаєра, якому треба було скінчити свої сім кроків, але він тримався добре і вже був наставив праву ногу на сьомий крок, коли це там, де він мав нею стати, наче з-під землі вродилася пані Мишильда. Дросельмаєр наступив на-неї і так спіткнувся, що мало не впав.

І тієї миті — о лихо! — юнак став такий самий потворний, як перед тим була королівна Пірліпат. Тіло його зменшилось, наче зсохлося, і ледве тримало на собі велику бридку голову з булькатими очима й страхітливо розтягненим від вуха до вуха ротом. Замість коси за спиною в нього віддимався вузький дерев'яний плащ, з допомогою якого він рухав свою спідню щелепу.

Годинникар і ворожбит похололи з жаху. Але вони побачили, що пані Мишильда також дістала кару за своє лиходійство. Молодий Дросельмаєр, [52] наступивши на неї, гострим закаблуком пробив їй шию, і тепер вона корчилася долі, сходячи кров'ю. Та, вже конаючи, підла відьма пропищала:

Ой Лускунчику проклятий,

Через тебе помирати

Довелось мені тепер.

А бодай же й ти помер!

Мій синок тебе скарає,

Сім голів на те він має,

І чи круть ти, а чи верть,

А й тебе чекає смерть! Квік!

Писнувши востаннє, пані Мишильда сконала, і королівський грубник відтяг її вбік.

На молодого Дросельмаєра ніхто не звертав уваги, але королівна нагадала батькові його обіцянку, і король звелів негайно привести героя. Та коли бідолаха з'явився перед королівною в теперішньому своєму вигляді, вона затулила обличчя руками й крикнула:

"Геть, геть звідси, бридкий Лускунчику!"

Гофмаршал схопив його за плечі й викинув за двері.

Король розлютився, бо вирішив, що йому хотіли накинути в зяті Лускунчика. Він звинуватив у всьому ворожбита й звіздаря і на віки вічні вигнав їх зі столиці. Гороскоп, що його звіздар склав у Нюрнберзі, не передбачав такого кінця, проте звіздар не забарився знов поглянути на небесні світила й прочитав по них, що молодому Дросельмаєрові в його новому становищі

поведеться дуже добре і він, хоч який бридкий, стане королевичем, а потім і королем. Але своєї потворності він позбудеться тільки тоді, коли син [53] пані Мишильди, що народився семиголовим після смерті своїх сімох братів і став Мишачим королем, загине від його руки й коли самого Лускунчика, незважаючи на його потворність, покохає дівчина. І справді, молодого Дросельмаєра на новорічні свята бачили в Нюрнберзі у батьковій ятці королевичем, хоч і в образі Лускунчика.

Оце вам, діти, і вся казка про твердий горіх. Тепер ви знаєте, чому люди так часто кажуть: "Твердий горішок!" — і як сталося, що всі лускунчики такі негарні.

Так хрещений закінчив свою розповідь.

Марі вирішила, що королівна Пірліпат —лиха, невдячна особа, а Фріц сказав, що Лускунчик, якщо він справді хоробрий хлопець, не буде довго панькатися з Мишачим королем і поверне свою колишню вроду.

ДЯДЬКО Й НЕБІЖ

Якщо комусь із моїх шановних читачів чи слухачів траплялося врізатись склом, то він сам знає, як та ранка болить і як довго не гоїться. Марі довелося пролежати в ліжку майже цілий тиждень, бо, як тільки вона вставала, в неї починало паморочитися в голові. Та все ж таки нарешті вона зовсім видужала і могла весело, як завжди, бігати й вистрибувати по кімнаті.

У шафі все аж блищало, таке було нове —дерева, квітки, хатки, чепурні ляльки. А головне, Марі побачила там свого улюбленого Лускунчика, що стояв у другій знизу шухляді й

усміхався до неї, поблискуючи двома рядками [54] зовсім цілих зубів. Вона радісно дивилася на нього, і враз серце в неї злякано тьохнуло: може, все, що розповідав хрещений, не казка, а справжня історія Лускунчика і його сварки з пані Мишильдою та її сином? Тепер вона знала, що Лускунчик — молодий Дросельмаєр з Нюрнберга, гарний, але, на жаль, спотворений чарами пані Мишильди небіж хрещеного. Бо Марі вже під час розповіді ні на мить не сумнівалася, що вправним годинникарем при дворі батька Пірліпат був сам старший радник суду Дросельмаєр.

— Але чому тобі дядько не допоміг, чому? — жалісливо питала Марі, і в серці її все міцнішало переконання, що в тій битві, яку вона спостерігала, йшлося про Лускунчикову державу й корону. Бо ж хіба не корилася йому решта ляльок і хіба не ясно, що звіздареве пророцтво збулося і молодий Дросельмаєр став королем у ляльковій державі?

Розмірковуючи так, наша розумниця Марі, яка наділила Лускунчика та його васалів життям і здатністю рухатися, була певна, що вони й справді зараз оживуть і почнуть рухатись. Та вони не оживали: все в шафі непорушно стояло на своїх місцях. Проте Марі й гадки не мала відмовлятися від свого переконання — вона просто вирішила, що винні чари пані Мишильди та її семиголового сина.

— Та хоч ви, любий пане Дросельмаєре, — сказала вона Лускунчикові, — й нездатні ворушитись чи сказати мені бодай слово, я певна, що ви мене розумієте й знаєте, як добре я до вас ставлюся. Розраховуйте на мою підтримку, якщо вона вам придасться. Принаймні я [55] попрошу вашого дядька, хай допоможе вам своїм мистецтвом, коли буде така потреба.

Лускунчик стояв собі тихо й спокійно, але Марі здалося, ніби з шафи долинуло легеньке зітхання, від якого ледь чутно,

але надзвичайно мелодійно дзеленькнули шибки, і тонесенький, чистий, як кришталь, голосок проспівав:

Янголе мій,

Виграю бій,

Стану я твій,

Янголе мій.

Марі аж похолола з ляку, але водночас серце їй пойняла якась дивна втіха.

Настав вечір, до вітальні зайшли батько з хрещеним. Луїза не забарилася накрити стіл до чаю, і всі, весело розмовляючи, посідали навколо нього. Марі тихенько принесла свій стільчик і примостилася біля ніг у хрещеного, втупивши в нього великі сині очі. Дочекавшись, коли розмова на хвильку урвалася, вона сказала:

— Я тепер знаю, дядечку Дросельмаєре, що мій Лускунчик — ваш небіж, молодий Дросельмаєр із Нюрнберга. Він справді став королевичем, чи пак, королем, як і передбачав ваш супутник, звіздар. Але ви знаєте, що між ним і сином пані Мишильди, бридким Мишачим королем, іде війна. Чому ж ви йому не допоможете?

І Марі знов розповіла, як у неї перед очима відбувалася битва. Мати й Луїза не раз перебивали її реготом, тільки Фріцові й Дросель-маєрові було не смішно.

— І де вона набралася цих химер? — сказав батько.

— Ну, в неї просто багата уява, — мовила мати. — А втім, усе це їй примарилось, коли вона поранилася й лежала в гарячці. [56]

А Фріц обурено вигукнув:

— Усе це неправда. Мої гусари не такі боягузи, хай йому біс! А то як би я водив їх у бій?

А Дросельмаєр, дивно всміхаючись, узяв Марі на коліна й лагідніше, ніж будь-коли, сказав:

— Тобі, люба доню, дано більше, ніж мені та й усім нам: ти, як Пірліпат, природжена королівна, бо володарюєш у чудовій, ясній країні. Але тобі доведеться натерпітись багато лиха, якщо ти заопікуєшся бідолашним потворним Лускунчиком, бо Мишачий король чигає на нього всюди, на всіх стежках і дорогах. Та не я, а ти, тільки ти зможеш його врятувати. Будь же незламна й вірна йому.

Ні Марі, ні її родина не зрозуміли, що Дросельмаєр хотів сказати цими словами. Батькові вони здалися такими дивними, що він помацав у гостя пульс і мовив:

— У вас, любий друже, до голови прилило забагато крові, я вам випишу ліки.

Лише мати похитала головою і тихо сказала:

— Я здогадуюся, що ви, пане раднику, маєте на увазі, тільки не можу його до пуття висловити.

ПЕРЕМОГА

Недовго й проспала Марі тієї місячної ночі, як її збудив чудний гуркіт, що ніби долинав із кутка спальні. Хтось наче вергав і котив каміння, і до тих звуків домішувався огидний писк і свист.

— Ох, це миші, знов прийшли миші! — злякано крикнула Марі й хотіла збудити матір, [57] але враз заніміла, руки й ноги в неї немов одібрало, бо тієї миті вона побачила Мишачого короля, що вилазив із дірки в стіні.

Очі його метали іскри, сім корон виблискувало на семи головах. Ось він розігнався й вискочив на столик, що стояв біля самого ліжка Марі.

— Хі-хі-хі, віддай мені, мала, цукерки, віддай марципана, а то я розгризу твого Лускунчика, розгризу!

Так запищав Мишачий король, страхітливо заклацав, заскреготів зубами й шаснув назад у нору.

Його поява страшенно налякала Марі, вона встала вранці бліда й така схвильована, що не могла вимовити й слова. їй дуже кортіло розповісти матері, чи Луїзі, чи бодай Фріцові, яка пригода з нею трапилась, але вона подумала: "Хіба мені хто повірить? Ще й висміють мене!" Одне Марі знала тепер напевне: щоб урятувати Лускунчика, вона повинна віддати свої цукерки й марципана. Тому ввечері вона всі їх, скільки мала, поклала під шафу.

Вранці мати сказала:

— Не знаю, де в нас у вітальні взялися миші. Глянь, Марі, поїли всі твої цукерки.

Справді, від цукерків Марі нічого не лишилося. Тільки марципан з начинкою не припав до смаку ненажерливому Мишачому королеві, але й його довелося викинути, бо він був понадгризуваний з усіх боків.

Марі нітрохи не шкодувала за тими ласощами, навпаки — в душі вона була рада, бо гадала, що тепер її Лускунчик урятований. Та як же вона вжахнулася, коли другої ночі знов біля самих її вух запищало й засвистіло! Ох, [58] Мишачий король був знов тут як тут, і ще страхітливіше, ніж минулого разу, іскрилися його очі, ще відразніше пропищав він крізь зуби:

— Віддай мені, мала, свої цукрові й адраґантові* ляльки, а то я розгризу твого Лускунчика, розгризу!

[* Адраґант — їстівна смола дерев, що ростуть у тропіках.]

І жахливий Мишачий король знов шаснув У нору.

Марі дуже зажурилася, вранці вона підійшла до шафи й сумно оглянула свої цукрові й адраґантові ляльки. Та й хто б не зажурився на її місці, бо ти, уважна моя слухачко, навіть не уявляєш собі, які пречудові фігурки з цукру й адраґанту були в маленької Марі Штальбаум. Гарненькі пастух і пастушка пасли цілу отару білих як сніг овечок, навколо якої стрибав веселий песик, а крім них, там ще були два поштарі з листами в руці й чотири чудові пари — ошатно вбрані юнаки й вичепурені дівчата, що гойдалися на гойдалці, кілька танцюристів, орендар Чебрець із Жанною д'Арк, за якими Марі не вельми упадала, а найдалі в куточку стояла рожевощока дитина, її улюбленица. Марі дивилася на все те, і з очей у неї котилися сльози.

— Ох, любий пане Дросельмаєре, — мовила вона, — я все зроблю, щоб вас урятувати, але ж як мені тяжко!

Проте в Лускунчика був такий жалісний вигляд, що Марі, якій уже й так ввижалося, ніби Мишачий король роззявляє сім своїх пащек, щоб зжерти бідолашного юнака, вирішила [59] пожертвувати всім. Тому вона ввечері виставила перед шафою всі цукрові ляльки, як раніше виставляла солодощі. Вона поцілувала пастуха, пастушку, овечок, а останньою витягла з куточка свою улюбленицю, рожевощоку дитину з адраґанту, проте поставила її ззаду. Орендареві Чебрецю й Жанні д'Арк довелося стати в першому ряду.

— Ну, це вже казна-що робиться! — вигукнула мати вранці. — Видно в шафі хазяйнує якась велика ненажерлива миша, бо всі цукрові ляльки бідолашної Марі поїдені або погризені.

Марі таки не втрималась і заплакала, але за мить уже всміхнулася крізь сльози, бо подумала: "Байдуже, зате Лускунчик урятований!"

Ввечері, коли мати розповідала старшому радникові суду про те, яку шкоду робить миша в шафі з дитячими іграшками, батько сказав:

— Це просто ганьба, що миша порядкує в шафі як собі хоче, поїдає в бідолашної Марі всі солодощі, а ми не можемо її знищити!

— Знаєте що? — весело втрутився Фріц. —Пекар, що живе під нами, має чудового сірого радника посольства. Я принесу його до нас. Він швидко покладе всьому край і відкусить злодійці голову, хай то буде навіть сама пані Мишильда чи її син, Мишачий король.

— А крім того, — сміючись додала мати , — стрибатиме по стільцях і столах, перекидатиме тарілки й склянки і робитиме ще всіляку шкоду.

— Та ні, — заперечив Фріц. — Пекарів радник посольства — великий спритник. Аби я вмів так ходити по гребені даху, як він!

— Ой, не треба залишати кота на ніч! — сказала Луїза, що не зносила котів. [60]

— Чого ж, Фріц добре каже, — мовив батько. — А тим часом можна поставити пастку. Є в нас пастка?

— Хрещений нам зробить найкращу в світі пастку, адже це він її винайшов! — вигукнув Фріц.

Усі засміялися, а коли мати сказала, що в них немає пастки, пан Дросельмаєр пообіцяв дати свою — в нього їх є, мовляв, скільки завгодно. І справді, того ж таки вечора він приніс чудову пастку.

Коли куховарка почала підсмажувати сало для принади, Фріцові й Марі здалося, що вони опинилися в казці про твердий горіх. Марі затремтіла і, геть заполонена казкою та дивами, що в ній відбувалися, сказала куховарці Дорі, наче не знала її і не бачила день у день:

— Ох, ваша вельможносте, бережіться пані Мишильди та її роду!

А Фріц витяг із піхов шаблю й мовив:

— Хай тільки прийдуть, я їм полатаю боки! Але під піччю й на печі було тихо.

Коли нарешті хрещений прив'язав сало на тоненьку ниточку й дуже обережно наставив пастку біля шафи, Фріц вигукнув:

— Глядіть, дядечку, щоб Мишачий король не викинув якогось коника!

Ох, якого страху довелося зазнати бідолашній Марі вночі! Щось задріботіло холодними, як крига, лапками по її руці, притулилось до щоки, щорстке й огидне на дотик, і запищало біля вуха. Марі задерев'яніла з жаху: на плечі в неї сидів відразний Мишачий король, сім роззявлених пащ пінились кривавою піною, зуби клацали й скреготали. Він просичав їй у саме вухо: [61]

В нору я чимдуж майну,

Небезпеку омину,

Пастки не злякаюся,

На сало не спіймаюся!

Ти ж тепер книжки неси

І сукенку теж додай,

Бо як щось не віддаси,

То Лускунчикові край!

Хі-хі! Пі-пі! Квік-квік!

Ці його слова вкрай зажурили Марі. Вранці вона вийшла зі спальні бліда й пригнічена.

— Клята миша й досі не спіймалася, — сказала мати і, вважаючи, що Марі так журиться за своїми солодощами, а крім того, боїться миші, додала: — Але не хвилюйся, люба доню, ми з тією лиходійкою впораємося! Якщо не допоможе пастка, то Фріц принесе сірого радника посольства.

Тільки-но Марі лишилася у вітальні сама, вона підійшла до шафи і, схлипуючи, сказала Лускунчикові:

— Ох, мій любий, добрий пане Дросельмаєре, що я, сердешна, зможу зробити для вас? Якщо я тепер віддам на поживу мерзенному Мишачому королеві всі свої книжки, навіть ту чудову нову сукенку, яку мені приніс Дід Мороз, то чи не буде він вимагати від мене все більше й більше всього, аж поки в мене нічого не лишиться, і чи не захоче він потім зжерти мене замість вас? О бідолашна я, що мені тепер робити, що робити?

Отак плачучи й побиваючись, Марі помітила, що в Лускунчика цієї ночі на шиї з'явилася велика кривава пляма. Відтоді як Марі довідалася, що її Лускунчик насправді був молодим Дросельмаєром, небожем хрещеного, то [62] ніколи вже не брала його на руки, не пестила й не цілувала, навіть рідко торкалася його руками, якось соромилась. Але тепер вона обережно взяла його з ліжечка, дістала свій носовичок і заходилася витирати пляму. Та як же вона здивувалася, коли раптом відчула, що Лускунчик у неї в руці потеплішав і ворухнувся! Вона швиденько поклала його назад у шухляду. Тоді Лускунчик розтулив рота і на превелику силу прошепотів:

— Ох, вельмишановна мадемуазель Штальбаум, незрівнянна моя приятелько, скільки ви всього зробили для мене... Ні, годі вже, не треба жертвувати ні книжками, ні новою сукенкою, тільки дістаньте мені шаблю... дістаньте шаблю, а про все інше я вже подбаю сам.

На цьому його мова урвалася, очі, в яких щойно прозирав глибокий смуток, знов застигли й погасли. Проте Марі не вжахнулась, а навпаки — застрибала з радощів, бо тепер вона знала, як урятувати Лускунчика без тяжких жертв. Але де роздобути для нього шаблю?

Марі вирішила попросити поради у Фріца і ввечері, коли батьки вийшли з вітальні й вони лишилися самі біля шафи з іграшками, розповіла йому все про свої пригоди з Лускунчиком та Мишачим королем і про те, від чого тепер залежить Лускунчиків порятунок.

Найдужче вразило Фріца, що його гусари, як виходило з розповіді Марі, виявилися під час битви поганими вояками. Він ще раз поважно перепитав, чи справді все було так, як Марі каже, а коли вона заприсяглася, що не вигадала жодного слова, швидко підійшов до шафи, виголосив перед гусарами грізну промову і, на кару за їхню себелюбність і боягузтво, [63] позрізав у них з кашкетів відзнаки й заборонив їм протягом року сурмити гвардійський марш. Покаравши так гусарів, Фріц обернувся до Марі й сказав:

— А зброю я Лускунчикові дістану, бо щойно вчора перевів на пенсію старого полковника кірасирів, отже, його чудова шабля більше йому не потрібна.

Той полковник жив на призначену йому пенсію у найдальшому куточку третьої шухляди. Фріц дістав його

звідти, відчепив у нього шаблю, справді дуже гарну, й прив'язав її Лускунчикові.

Тієї ночі Марі не могла заснути з ляку й тривоги. Опівночі їй здалося, ніби з вітальні долинає якийсь дивний гамір, бряжчання й шурхіт. Враз почулося:

— Квік!

— Мишачий король! Мишачий король! — крикнула Марі й нажахано схопилася з ліжка.

Все затихло. Але незабаром хтось тихесенько постукав у двері, і тоненький голосок сказав:

— Найясніша мадемуазель Штальбаум, відчиніть двері й не бійтеся, я несу вам радісну звістку!

Марі впізнала голос молодого Дросельмаєра, накинула сукенку й миттю відчинила двері. Лускунчик стояв біля порога, в правій руці тримаючи закривавлену шаблю, а в лівій — свічечку. Побачивши Марі, він став на одне коліно й мовив:

— Завдяки вам, о панно, тільки завдяки вам я подолав зухвальця, що зважився глумитися з вас, бо ви додавали моєму серцю лицарської відваги, а моїй руці — сили. Підступний Мишачий [64] король лежить порубаний і сходить кров'ю! Явіть таку ласку, о панно, прийміть трофеї з рук відданого вам до смерті лицаря!

І Лускунчик надзвичайно спритно струснув сім золотих корон Мишачого короля з лівої руки, на яку вони в нього були нанизані, й простяг їх Марі. Вона з великою радістю прийняла подарунок.

Тоді Лускунчик підвівся і сказав:

— О найясніша мадемуазель Штальбаум, тепер, коли ворога подолано, які дива я міг би вам показати, якби ви погодились пройти зі мною кілька кроків. О, погодьтеся, найясніша мадемуазель, погодьтеся.

ЛЯЛЬКОВЕ ЦАРСТВО

Я гадаю, діти, кожен з вас не вагаючись пішов би за чесним, добрим Лускунчиком, бо він не мав нічого лихого на думці. А Марі не вагалася й поготів — адже вона знала, що заслужила глибоку вдячність Лускунчика, і була певна, що він справді покаже їй багато дивовиж. Тому вона сказала:

— Я піду з вами, пане Дросельмаєре, але тільки недалеко й ненадовго, бо ще зовсім не виспалась.

— Коли так, то я виберу найкоротший, хоч і не дуже зручний шлях, — відповів Лускунчик.

Він рушив уперед, і Марі пішла за ним. У сінях, біля старої величезної шафи з одягом, він зупинився. Марі здивовано помітила, що дверцята в шафі, звичайно замкнуті на замок, були тепер відчинені навстіж, — вона добре бачила батькове дорожнє лисяче хутро, яке висіло біля [65] самих дверцят. Лускунчик дуже спритно подряпався вгору по планках і різьбленню, аж поки вхопився за велику китицю, що висіла на товстому ремінці ззаду на хутрі. Він добре смикнув за ту китицю, і зразу ж з рукава хутра спустилася гарненька драбина з кедрового дерева.

— Чи не були б ви такі ласкаві піднятися нагору, найясніша мадемуазель? — мовив Лускунчик.

І Марі ступила на драбину. Та тільки-но вона піднялася крізь рукав, тільки-но виглянула з-за коміра, як назустріч їй засяяло сліпуче світло, і вона раптом опинилася на пахучій луці, що вся яскріла, наче всипана коштовними каменями.

— Ми на Льодяниковій луці, — мовив Лускунчик. — А зараз ми зайдемо в ту браму.

Аж тепер, звівши очі, Марі помітила гарну браму, що височіла на луці за кілька кроків від неї.

Здавалося, що її було збудовано з білого й брунатного мармуру, всіяного жовтими цятками, та коли Марі підійшла ближче, вона побачила, що то не мармур, а мигдаль у цукрі й родзинки. Через те й браму, як запевнив Лускунчик, звали Мигдалево-Родзинковою. А простолюд звав її по-своєму, по-простацькому — Брамою голодних студентів.

На бічній галереї тієї брами, мабуть, зробленій з ячного цукру, шість мавпочок у червоних курточках грали найкращі у світі турецькі мелодії. Марі слухала їх і, сама не помічаючи, йшла все далі й далі мармуровими плитами, що насправді були з цукру, звареного з прянощами. [66]

Скоро на неї війнули запахи, що линули з чудового лісу, який ріс обабіч стежки. Темне листя так виблискувало і яскріло, що добре видно було золоті та срібні плоди, які висіли на різнобарвних хвостиках, і стрічки та китиці квіток, якими були прикрашені стовбури й гілки, наче веселі молодята й гості на весіллі. Коли помаранчевий запах надкочувався хвилею, немов подмух вітерцю, у вітті й листі зринав шелест, а сухозлотиця шурхотіла й лущала, немов весела музика, що поривала в танок іскристі світельця.

— Ох, як тут гарно! — захоплено вигукнула Марі.

— Ми в Різдвяному лісі, найясніша мадемуазель, — сказав Лускунчик.

— Ох, як би мені хотілося трохи побути в цьому лісі! — мовила Марі. — Тут так гарно!

Лускунчик плеснув у долоньки, і миттю з'явилися пастухи, пастушки, мисливці, такі тендітні й білі, що здавалося, ніби вони зроблені з чистого цукру. Марі, хоч вони й гуляли в лісі, раніше їх не помічала. Вони принесли пречудове золоте крісло, поклали на нього білу подушечку з повидляника й дуже ввічливо запросили Марі сісти. І тільки-но вона сіла, пастухи й пастушки виконали прегарний танок, а мисливці вправно засурмили в роги. Тоді всі зникли серед дерев.

— Вибачте, найясніша мадемуазель Штальбаум, — мовив Лускунчик, — вибачте, що танок вийшов такий незугарний, але танцюристи всі були з нашого ляльковогo балету, а вони вміють робити тільки одне й те саме, і те, що мисливці так сонно й мляво сурмили в роги, також має свої причини. Кошики з цукерками на новорічних ялинках хоч і висять у них перед [67] самим носом, але трохи зависоко. Та чи не захотіли б ви пройти далі?

— Ох, нащо ви так кажете, і танок, і музика були гарні й дуже мені сподобалися! — мовила Марі.

Вона підвелася й пішла за Лускунчиком. Вони простували вздовж струмка, що лагідно дзюрчав і хлюпотів біля їхніх ніг.

Здавалося, що це саме від нього лине той солодкий запах, який сповнює весь ліс.

— Це Помаранчевий струмок, — відповів Лускунчик на питання Марі, — але він тільки пахне так гарно, а ні своєю красою, ні величиною не може зрівнятися з Лимонадним потоком, що так само, як і він, впадає в озеро Мигдалевого молока.

Справді, Марі скоро почула гучніший хлюпіт та шум і побачила широкий Лимонадний потік. Він гордо котив свої жовтогарячі хвилі серед буйних кущів, що ряхтіли зеленим світлом, немов смарагди. Та чудова вода дихала цілющою прохолодою, від якої легше ставало в грудях і веселіше билося серце.

Недалеко звідти повільно текла темно-жовта, теж надзвичайно духмяна річка. На її берегах сиділи гарненькі дитинчата, вудили маленьких товстих рибинок і зразу ж поїдали їх. Підійшовши ближче, Марі роздивилася, що ті рибинки були дуже подібні до круглого печива. А трохи далі на березі лежало невеличке, дуже миле село. Будинки, церква, дім священика, комори — все було темно-брунатне, але з золотими дахами, багато стін теж були помальовані так строкато, немов на них поналіплювали цукати з помаранчів і мигдалеві зернятка. [68]

— Це Печивне село, розташоване на березі Медової річки, — мовив Лускунчик. — У ньому живуть гарні люди, але вони майже завжди сердиті, бо в них дуже болять зуби. Краще обминімо його.

Тієї миті Марі побачила чудове містечко, в якому всі будинки були прозорі й різних кольорів. Лускунчик рушив просто до нього, і ось Марі почула безладний веселий гамір і побачила силу-силенну гарнесеньких чоловічків, що саме лаштувалися розвантажувати повні підводи, які стояли на

ринку. Те, що вони мали розвантажувати, скидалося на барвисті папірці й плитки шоколаду.

— Ми в Цукровому містечку, — сказав Лускунчик. — Тепер саме прибули подарунки з Паперової країни й від Шоколадного короля. Бідолашним цукерчанам недавно загрожувала армія Комариного адмірала, тому вони кладуть дахи на своїх будинках із дарунків Паперової країни й будують мури з міцних плит, які їм прислав Шоколадний король. Але, найясніша мадемуазель Штальбаум, ми не будемо відвідувати всі міста й села цієї країни — до столиці, до столиці!

Лускунчик заквапився далі, і Марі, страшенно зацікавлена, побігла за ним. Незабаром війнуло чудовим запахом рож, і все навкруги замерехтіло лагідним рожевим світлом. Марі помітила, що то був відблиск темно-рожевої води, яка на диво мелодійно хлюпотіла й дзюрчала в них біля ніг, побрижена сріблясто-рожевими хвильками. Вода все прибувала й прибувала, аж поки утворилось велике, гарне озеро, по якому плавали прекрасні сріблясто-білі лебеді з золотими стрічечками на шиї і навперейми [69] співали чудових пісень, а діамантові рибинки, наче у веселому танку, виринали й знов поринали в рожеві хвилі.

— Ох, — захоплено вигукнула Марі, — та це ж те саме озеро, яке мені колись обіцяв зробити хрещений, справді воно! А я — та сама дівчинка, що мала годувати й гладити лебедів!

Лускунчик усміхнувся так зневажливо, як ще ні разу не усміхався, і сказав:

— Дядько ніколи не зумів би зробити такого озера. Швидше ви самі, люба мадемуазель Штальбаум... Але годі про це, краще перепливімо Рожевим озером на той бік, до столиці.

СТОЛИЦЯ

Лускунчик знов плеснув у долоньки. Рожеве озеро зашуміло дужче, хвилі знялися вищі, і Марі помітила вдалині двох дельфінів із золотою лускою, що пливли до них і тягли за собою мушлю, зліплену з мерехтливого, блискучого, як сонце, коштовного каміння. Дванадцятеро чарівних негренят у шапочках і фартушках, зітканих із барвистих пір'їн колібрі, вискочили на берег і, ковзаючи, мов невагомі, по воді, перенесли спершу Марі, а потім Лускунчика в мушлю, яка зразу ж полинула по хвилях.

Ох, як гарно було Марі плисти в мушлі по рожевому плесі! Навколо все духмяніло рожами, дельфіни задирали носи й випускали високо вгору кришталеві струмені води, а коли ті струмені спадали донизу мерехтливими, іскристими дугами, здавалося, ніби два прегарні чисті, як срібло, голосочки співають: [70]

Хто це озером пливе,

Наче злото кида?

Фея ясновида!

Комарики, не бриніть!

Рибки, мушлю обминіть!

Лебедики, гарно грайтесь,

З диво-птахом позмагайтесь!

Веземо до себе фею,

Хвилі, вляжтесь перед нею!

Тільки — хлюп! Тільки — плесь!

Вітре, тихо, ні шелесь!

Але дванадцятьом негренятам, що вскочили ззаду в мушлю, мабуть, зовсім не подобався спів водяних струменів. Вони так трусили своїми парасольками, що листя фінікових пальм, з якого ті парасольки були сплетені, шелестіло й тріщало, а самі негренята вибивали ногами якийсь дивний ритм і співали:

Туп-і-грюк і грюк-і-туп!

Вгору-вниз, вгору-вниз,

Вітер — дмух, хвилька — бризь!

Нумо, кожне озовись!

Плесніть, риби, крикніть, птахи,

Забриніть, усі комахи,

Мушля теж хай не мовчить,

Загуде чи забряжчить!

Туп-і-грюк і грюк-і-туп!

— Негренята — дуже веселі хлопці, — трохи збентежено мовив Лускунчик, — та боюсь, щоб вони мені не сколотили всього озера.

І справді, скоро почувся оглушливий гомін, якісь дивні голоси наче попливли над озером, проте Марі не зважала на них, а дивилася на пахучі рожеві хвилі, і з кожної до неї усміхалося чарівне дівоче личко. [71]

— Ох, — радісно вигукнула вона, заплескавши в долоні, — гляньте, любий пане Дросельмаєре, там видно королівну Пірліпат, вона так гарно всміхається мені! Та гляньте ж, любий пане Дросельмаєре!

Проте Лускунчик майже сумно зітхнув і мовив:

— О найясніша мадемуазель Штальбаум, то не королівна Пірліпат, то ви. Тільки ви самі, тільки ваше власне чарівне личко так мило всміхається з кожної рожевої хвильки.

Марі, спаленівши з сорому, відвернулася й міцно заплющила очі. Тієї самої миті дванадцятеро негренят узяли її з мушлі й винесли на берег. Вона опинилася в невеличкому гаю, мабуть, іще кращому за Різдвяний ліс,— так тут усе яскріло й сяяло. Та найбільшим чудом у цьому осяйному гаю були дивні плоди, що їх повно висіло на всіх деревах, — не тільки дивного кольору, а й з незвичайним, розкішним запахом.

— Ми в Повидляному гаю, — сказав Лускунчик. — А он і столиця!

Ох, що тут побачила Марі! Як мені змалювати вам, діти, красу й пишноту розташованого на квітчастій галявині міста, що постало перед її очима? Мало того, що мури й вежі яскріли

найкращими у світі барвами, а ще й форму будівель ні з чим не можна було порівняти. Замість дахів будинки були вкриті майстерно сплетеними вінками, а вежі оздоблені такими гарними гірляндами, що кращих, мабуть, ніхто й не бачив.

Коли Марі з Лускунчиком зайшли в браму, що наче була збудована з самих мигдалевих коржиків і цукатів, срібні солдатики взяли [72] на караул, а якийсь чоловік у парчевому халаті обняв Лускунчика й вигукнув:

— Ласкаво просимо, найясніший королевичу! Ласкаво просимо до міста Солодощів!

Марі дуже здивувалася, що такий вельможа називає молодого Дросельмаєра королевичем. Але тієї хвилини до них долинув гомін багатьох тоненьких голосів, радісні вигуки, сміх, музика й спів, і Марі забула про вельможу та його слова; натомість вона спитала Лускунчика, що означає цей гамір.

— Нічого особливого, найясніша мадемуазель Штальбаум, — відповів Лускунчик. — Місто Солодощів — багатолюдне й веселе, тут щодня панує такий гамір. Ходімо, коли ваша ласка, далі.

Через кілька кроків вони опинилися на великому, надзвичайно гарному ринковому майдані. Всі будинки навколо були оточені багатоярусними майстерно вирізьбленими цукровими галереями, посередині, немов обеліск, височів глазурований медівник із крихкого тіста, круг нього з чотирьох по-мистецькому зроблених водограїв струменіли оршад*, лимонад та інші смачні напої, а басейн був повний крему, якого так і хотілося набрати ложкою. Та ще цікавіші, ніж будинки й водограї, були гарненькі фігурки, що тисячами юрмилися на майдані. Вони радісно галасували, сміялися, жартували й

співали — одне слово, то їхній веселий гамір ще здалеку почула Марі.

[* Оршад — напій з мигдалевого молока.]

Там були ошатно вбрані кавалери й дами, вірмени й греки, євреї і тирольці, офіцери й солдати, проповідники, пастухи, блазні — одне [73] слово, всі, хто тільки є на білому світі. В одному кутку зчинився страшний ґвалт, люди сипнули на всі боки, звільняючи дорогу, бо тієї хвилини через ринок проносили в паланкіні Великого Могола* в супроводі дев'яноста трьох вельмож і семисот рабів. Але сталося так, що в другому кутку цех рибалок у кількості п'ятисот чоловік улаштував святковий похід, а тут іще, на лихо, турецькому султанові саме захотілося проїхатись ринком у супроводі трьох тисяч яничарів, до того ж просто на медівник, співаючи під легку музику "Слава могутньому сонцю", насувалася велика валка учасників "Перерваного жертовного свята". Який там зчинився шарварок і гук!

Незабаром почувся стогін, бо якийсь рибалка у штовханині збив голову брамінові**, а Великого Могола мало не розтоптав блазень. Люди шаленіли дедалі дужче, дехто почав уже штовхатися й битися, коли це раптом чоловік у парчевому халаті, той самий, що біля брами вітав Лускунчика як королевича, видряпався на медівник, тричі закалатав дзвіночком і тричі вигукнув:

— Кондитер! Кондитер! Кондитер!

[* Великими Моголами називали володарів Східної Індії.]

[** Брамін — індійський жрець.]

Гармидер миттю вщух, усяк намагався врятуватися як міг, і аж після того, як сплутані валки людей розплутались, забрудненого Великого Могола вичистили, а брамінові приладнали відбиту голову, натовп на майдані знов весело загомонів.

— А що таке з тим кондитером, ласкавий пане Дросельмаєре? — спитала Марі. [74]

— Ох, найясніша мадемуазель Штальбаум, —відповів Лускунчик, — кондитером тут звуть невідому, але дуже страшну силу, що начебто може зробити з людини все, що схоче. Це та лиха доля, яка панує над цим маленьким народом, і всі так бояться її, що, тільки нагадавши про неї, можна припинити найбільшу колотнечу, як щойно й довів пан бургомістр. Тоді вже ніхто не думає про земне, про штурхани під ребра і про ґулі, а замислюється й питає себе: "Що таке людина і що з нею може статися?"

Марі не втрималась і голосно скрикнула з подиву — ні, не з подиву, а з захвату, — коли раптом опинилася перед замком із сотнею легеньких веж, що весь світився темно-рожевим світлом. То тут, то там по стінах були розсипані розкішні букети фіалок, нарцисів, тюльпанів, левкоїв, і їхні соковиті барви ще підсилювали сліпучо-білий з рожевуватим відтінком колір самих стін. Велика вежа головної будівлі й гостроверхі дахи веж були всіяні безліччю зірочок, що мерехтіли золотом і сріблом.

— Ось ми й прийшли до Марципанового замку, — сказав Лускунчик.

Марі була зачарована чудовим палацом, а все ж помітила, що на одній великій вежі зовсім не було верху і її, мабуть,

лагодили маленькі чоловічки, які стояли на риштуванні з кориці. Не встигла вона спитати Лускунчика, що з тією вежею сталося, як він сказав:

— Недавно цьому чудовому замкові загрожувало страшне спустошення, а може, й цілковите знищення. Повз нього проходив велетень [75] Ласун, швидко відкусив верх тієї вежі і вже взявся був до великої вежі, проте мешканці міста дали йому викуп — цілий міський квартал і частину Повидляного гаю. Він підживився ними й пішов собі далі.

Тієї миті забриніла дуже приємна, ніжна музика, замкова брама відчинилась, і з неї з'явилися дванадцятеро малесеньких пажів із запаленими стеблами гвоздики в руках — вони несли їх, мов смолоскипи. Голови в них були з перлів, тулуби — з рубінів і смарагдів, а ноги майстерно зроблені зі щирого золота. За ними йшли чотири дами, майже такі на зріст, як Кларуня, але надзвичайно гарно, розкішно вбрані, — Марі зразу збагнула, що то були природжені королівни. Вони ніжно обняли Лускунчика і радісно вигукнули:

— О королевичу! Дорогий королевичу! Братику!

Лускунчик, видно, був дуже зворушений. Витираючи сльози, що все набігали йому на очі, він узяв Марі за руку й урочисто сказав:

— Це мадемуазель Марі Штальбаум, дочка вельми достойного радника медицини і моя рятівниця! Якби вона не кинула вчасно черевичка й не здобула мені шаблі переведеного на пенсію полковника, мене перегриз би клятий Мишачий король і я вже лежав би в могилі. Хіба Пірліпат, хоч вона й природжена королівна, може зрівнятися вродою,

добротою і чеснотами з мадемуазель Штальбаум? Ні, кажу я вам, ні!

— Ні! — вигукнули у відповідь дами і, схлипуючи, почали обіймати Марі. — О шляхетна рятівнице королевича, нашого улюбленого брата, о незрівнянна мадемуазель Штальбаум! [76]

Потім дами повели Марі й Лускунчика в замок, до зали, де стіни були всі зроблені з кришталю, що мерехтів усіма барвами. Та найбільше сподобались там Марі гарнесенькі стільчики, столики, комодики й секретери з кедрового та бразильського дерева з інкрустованими золотими квітками.

Королівни вмовили Марі й Лускунчика сісти і сказали, що зараз-таки власноручно приготують їм частування. Вони понаносили всіляких горщечків, мисочок із найтоншої японської порцеляни, ложок, ножів і виделок, тертушок, горняток та іншого золотого й срібного кухонного начиння, а також чудових плодів і ласощів, таких, що Марі ніколи ще й не бачила, і заходилися білими як сніг ручками делікатно витискати з овочів сік, товкти прянощі, терти солодкий мигдаль — одне слово, так спритно взялися до роботи, що Марі зрозуміла, які з них добрі господині і яке смачне частування на неї чекає. Бувши певна, що вона й сама непогана куховарка, Марі в душі бажала, щоб її також запросили до тієї роботи. Найвродливіша з Лускунчикових сестер, ніби вгадавши її потаємне бажання, подала їй золоту ступку і сказала:

— О мила моя приятелько, дорога рятівнице мого брата, потовчи трохи льодяників!

Поки Марі весело стукотіла товкачиком і ступка дзвеніла приємно й мелодійно, наче гарненька пісенька, Лускунчик

почав дуже докладно розповідати про страхітливу битву з військом Мишачого короля, про те, як він через боягузтво своїх загонів зазнав поразки, як потім огидний Мишачий король хотів будь-що перегризти його, як Марі довелося пожертвувати багатьма його підданцями, що перебували в неї на службі. [77]

Він розповідав усе це, а Марі здавалося, ніби його слова і навіть стукіт її товкачика об ступку десь віддаляються, стають невиразніші, а тоді все покрилося срібним серпанком, наче насунув туман, і в ньому потонули королівни, пажі, Лускунчик, вона сама... Щось співало, дзюрчало, бриніло, і ті дивні звуки також віддалялися й затихали... Марі, мов на хвилях, підіймалась дедалі вище й вище... вище й вище...

КІНЕЦЬ

Гуп! Ба-бах! — Марі впала з безмежної високості.

Оце було падіння!

Але вона відразу розплющила очі й побачила, що лежить у своєму ліжечку. Був білий день, над нею стояла мати й казала:

— Хіба можна так довго спати? Сніданок давно вже на столі!

Ви, мабуть, уже зрозуміли, мої вельмишановні слухачі, що Марі, геть приголомшена всіма тими дивами, які побачила, врешті заснула в залі Марципанового замку й що негренята, чи пажі, чи навіть самі королівни й принесли її додому й поклали в ліжко.

— Ох, мамо, люба мамо, де тільки мене не виводив цієї ночі молодий пан Дросельмаєр! Скільки я всього гарного побачила!

І вона розповіла все майже так само докладно, як щойно розповідав я, а мати слухала її і дивувалася:

— Тобі снився довгий, дуже гарний сон, люба доню, але тепер викинь усе це з голови. [78]

Марі вперто запевняла, що бачила все це не вві сні, а насправді. Тоді мати повела її до шафи з іграшками, взяла Лускунчика, що, як завжди, стояв у третій шухляді, і сказала:

— Як ти могла подумати, дурненька, що ця дерев'яна нюрнберзька лялька може говорити й рухатися?

— Але ж я твердо знаю, мамо, що цей маленький Лускунчик — молодий пан Дросельмаєр з Нюрнберга, небіж хрещеного.

Почувши це, батько й мати зареготали. Марі мало не заплакала.

— Ви ось, тату, смієтеся з мого Лускунчика, а він так гарно називав вас! Коли ми прийшли до Марципанового замку і він відрекомендував мене своїм сестрам-королівнам, то сказав, що ви вельми достойний радник медицини!

Батьки зареготали ще дужче, до них приєдналась Луїза і навіть Фріц. Тоді Марі побігла до іншої кімнати, швидко дістала зі своєї скриньки сім корон Мишачого короля, показала їх матері й мовила:

— Гляньте, мамо, ось сім корон Мишачого короля, їх мені дав уночі молодий пан Дросельмаєр як свої трофеї.

Мати вражено розглядала малесенькі корони з якогось зовсім невідомого, але дуже блискучого металу, зроблені так

майстерно, наче не могли бути витвором людських рук. Батько також не міг надивитися на них. Нарешті батько й мати суворо звеліли Марі признатися, де взялися ті корони, але вона стояла на своєму. А коли батько почав картати її і навіть назвав малою брехункою, вона гірко заплакала й заголосила: [79]

— Ну що мені, бідолашній, робити? Що казати?

Тієї миті двері відчинилися і ввійшов хрещений.

— Що сталося? — спитав він. — Що сталося? Моя хрещениця Марі плаче й голосить? Що сталося?

Батько розповів йому про все й показав корони. Побачивши їх, хрещений засміявся й вигукнув:

— Химери, пусті химери! Та це ж ті корони, які я колись носив на ланцюжку годинника, а потім подарував Марі на день народження, коли їй минуло два роки. Невже ви не пам'ятаєте?

Ні батько, ні мати не могли пригадати такого. Коли Марі побачила, що батьки перегнівалися, вона підбігла до хрещеного й вигукнула:

— Дядечку Дросельмаєре, ви ж бо все знаєте! Скажіть їм самі, що мій Лускунчик — ваш небіж, молодий пан Дросельмаєр із Нюрнберга і що це він подарував мені корони!

Та хрещений насупився і пробурмотів:

— Пусті химери!

Тоді батько взяв Марі за руку й дуже суворо сказав їй:

— Послухай, Марі, облиш свої вигадки й кепські жарти! Якщо ти ще хоч раз скажеш, що той нікчемний, потворний Лускунчик — небіж твого хрещеного, я викину у вікно не тільки самого Лускунчика, а й усі твої ляльки, навіть мамзель Кларуню.

Тепер уже, звичайно, бідолашна Марі не могла нікому й слова сказати про те, що переповнювало їй серце, — бо ви, певне, й самі розумієте, що вона не могла забути тих чудових, незвичайних пригод, які їй довелося пережити. [80] Навіть твій приятель Фріц Штальбаум, мій шановний читачу чи слухачу, зразу ж повертався спиною до сестри, коли вона хотіла розповісти про дивовижну країну, де їй було так добре. Кажуть, що часом він навіть бурмотів крізь зуби:

— Дурне дівчисько!

Проте, віддавна знаючи його добру натуру, я не можу повірити, що він справді так лаяв сестру. А все ж відомо напевне, що він, анітрохи не вірячи вже Марі, на прилюдному оглядові свого війська офіційно вибачився перед своїми гусарами за те, що так був їх скривдив, пришпилив їм замість утрачених відзнак багато вищі, кращі султани з гусячого пір'я і знов дозволив сурмити гвардійський марш. Ну, а ми з вами краще знаємо, яку мужність виявили гусари, коли огидні кулі поплямили їм червоні мундири.

Говорити про свої пригоди Марі більше не зважувалася, проте образи тієї дивовижної, чарівної країни оточували її на кожному кроці, вона чула приємне, лагідне дзюрчання, ніжні, мелодійні звуки, бачила все знов, тільки-но починала про нього думати, і замість гратися, як бувало раніше, могла сидіти годинами тихо й непорушно, заглибившись у себе, через що її тепер усі прозивали малою мрійницею.

Одного разу хрещений знов лагодив годинника у Штальбаумів. Марі сиділа біля шафи з іграшками і, заполонена своїми мареннями, дивилася на Лускунчика. І враз у неї вихопилося:

— Ох, любий пане Дросельмаєре, якби ви насправді жили, я б не погордувала вами, як королівна Пірліпат, за те, що ви через мене втратили свою вроду. [81]

Почувши її слова, хрещений крикнув:

— Ну, ну, пусті химери!

Та тієї миті щось так затріщало й загуркотіло, що Марі зомліла і звалилась додолу. Коли вона опритомніла, коло неї упадала мати й казала:

— Ну як можна було звалитися зі стільця? Така велика дівчинка! До пана старшого радника суду приїхав із Нюрнберга небіж і завітав із ним до нас. Будь же чемною!

Марі звела очі: хрещений знов начепив скляну перуку, надяг жовтий сюртук і всміхався дуже вдоволено, а за руку він тримав хоч і невеликого, але дуже стрункого хлопця, білолицього, рожевощокого, в розкішному червоному сурдутику, шитому золотом, у білих шовкових панчохах і черевиках, із гарненьким букетом, пришпиленим до жабо. Волосся в нього було бездоганно накручене й напудроване, а вздовж спини звисала чудова коса. Маленька шпага при боці так блищала, наче була всіяна коштовними каменями, а під пахвою він тримав шовкового капелюха.

Хлопець виявив свою доброзвичайність уже тим, що подарував Марі багато гарних іграшок, а головне —

пречудового марципана і такі самі фігурки, як у неї погриз Мишачий король, а Фріцові — розкішну шаблю. За столом чемний гість лускав для всіх горіхи, навіть найтвердіші його не лякали, правою рукою він клав горіха в рот, лівою смикав себе за косу, і — лусь! — шкаралуща розколювалася в друзки.

Марі почервоніла, побачивши чемного хлопця, а коли після обіду молодий Дросельмаєр запропонував їй пройтися з ним у вітальню, до шафи з іграшками, вона геть спаленіла. [82]

— Гуляйте собі, діти, тільки не сваріться! Всі мої годинники йдуть добре, тому я не бороню вам, — сказав старший радник суду.

Тільки-но молодий Дросельмаєр лишився наодинці з Марі, він опустився на одне коліно й мовив:

— О незрівнянна мадемуазель Штальбаум, ви бачите біля своїх ніг щасливого Дросельмаєра, якому ви на цьому самому місці врятували життя! Ви ласкаво сказали, що не погордували б мною, як мерзенна королівна Пірліпат, якби я через вас зробився потворою. І я зразу ж перестав бути нікчемним Лускунчиком і повернув собі давній, не найгірший вигляд. О найдорожча мадемуазель, ощасливте мене своєю неоціненною рукою, поділіть зі мною королівство й корону, будемо разом володарювати в Марципановому замку, бо я тепер там король!

Марі підвела хлопця й тихо сказала:

— Любий пане Дросельмаєре! Ви лагідна, щира людина, та ще й королюєте в чудовій країні, заселеній дуже милими, веселими людьми, тому я згодна, щоб ви були моїм нареченим!

І Марі зразу ж стала нареченою Дросельмаєра. Кажуть, що через рік він приїхав по неї в золотій кареті, запряженій срібними кіньми, і забрав у своє королівство. На весіллі в них танцювало двадцять дві тисячі найкращих фігурок, оздоблених перлами й діамантами, і Марі начебто ще й досі королює в країні, де всюди можна побачити, якщо тільки в тебе є на це очі, блискучі Різдвяні гаї, прозорі Марципанові замки — одне слово, найдивовижніші, найчудовіші речі.

Оце й уся казка про Лускунчика і Мишачого короля. [83]